

РЕЛИГИЯТА В НЕЙНАТА ИСТОРИЯ

ТЕМА II

НАРОДНИ И НАЦИОНАЛНИ РЕЛИГИИ

РЕЛИГИИТЕ НА ДРЕВНИЯ ЕГИПЕТ И МЕСОПОТАМИЯ

1. Религията на Древния Египет

Типологични особености

Историята на религията в собствен смисъл съвпада с началото на човешката култура и цивилизация. Появата на градове, на градски тип обитаване и бит, както и появата на първите държави е свързана с рушене на непосредствените общностни връзки, с преодоляване на непосредственото общностно съзнание. Египет е страната, в която от четвъртото хилядолетие пр. Р. Хр. се утвърждава устойчива държавност и в която се създават градове – първите категорични признаци за начало на цивилизационен процес. Но това означава също и следното: утвърждават се официални форми на религия, които винаги са съпътствани от неофициални нейни пластове, свързани обикновено по-непосредствено с всекидневния живот и бит на хората. Религията определя цялостния облик на културата. В Египет се консолидира народност и религията става един от факторите за консолидирането на тази народност.

Египетската религия е наречена от Хегел религия на загадката. И наистина колко тайни остават за нас скрити зад символите на сфинкса, на пирамидите, зад описаните в книгите символни действия. Египтяните са вероятно и първите, които са се обърнали към себе си, направили са решителна стъпка към разгадаването на загадката, която представлява самият човек. Възможно е, считат редица изследователи, древните египтяни да са почитали един Бог с неназовимо име, да са считали Него, Висшия, за Творец на света, за „Отец на отците“. Но за това можем само да гадаем,

Ра-Атум-Хенру

защото до нас не достигат сведения за живия култ към такъв Бог, срещаме само бегли споменавания за едно Висше същество в текстовете на египетски жреци. Пред нашия външен поглед египетската религия се открива като политеистична, като в скритите си пластове носи тенденция към относителен монотеизъм.

Митологични представи, теологични възгледи, култове

Ранният пантеон на боговете е стройно подреден и йерархично в него най-високо е богът на Слънцето в свои три образа, в една триада: Хепри („Възходящото Слънце“), Ра („Слънцето в своя зенит“), Атум („Слънце пред залез“). Тази триада от олицетворители на Слънцето ни се представя в свои вътрешни отношения и нейният „вътрешен“ живот предшества пораждането на боговете и създаването на света и човека.

Фараоните приемат за свой покровител Ра, а у вярващите се формира представата за божественост на фараоните. Египтяните са убедени, че боговете, които някога са управлявали пряко страната им, са възложили тази власт върху фараона. Мина, пър-

Хор води мъртвия към трона на Озирис. Пред Озирис – лотос с четиримата синове на Хор; зад него – Изиди и Нефтида.

вият фараон (от края на IV хилядолетие пр. Р. Хр.), обединил Горен и Долен Египет, установява редица магически ритуали, утвърждаващи свещеността на властта му и счита себе си за „син на боговете“. Сред жреците фараонът се оказва главният жрец.

Според митологичните представи Атум-Ра става родоначалник на боговете Шу и съпругата му Тефнут, те пораждат богинята на небето Нут и бога на земята Геб (за разлика от другите митологии тук женското божество покровителства небето, а мъжкото – земята). Божественото „поколение“ на тази двойка са боговете Озирис и Сет, Изиди и Нефтида. В Хелиопол се съсредоточава култът към бога на Слънцето и към „божествената девятка“, която съставляват той и породените от него божества.

Широко разпространен е култът към Озирис и Изиди. Озирис се почита като олицетворение на доброто. Според един мит Сет разкъсал Озирис на части, но Изиди ги събрала и зачевайки от мъртвия Озирис, родила бог Хор. Изиди и Хор възкресили Озирис. Той оставил на сина си Хор да покровителства живите, а сам станал властник над царството на мъртвите. Култът към Озирис освещава цикъла на „умиране“ и възраждане на природата. Египтяните свързват възраждането в този цикъл с пролетния разлив на река Нил. Вярващите знаят Озирис като вече отново роден, те вече имат, подчертава Хегел, представата за възродения бог в съзнанието си. А и царството на мъртвите е по същество не друго освен царство на вече независимите от телесното си съществуване души. Изиди се почита като богиня на плодородието, на водите, на мореплаването и особено се подчертава магическата ѝ сила. Нейният баща, мъдрият бог Тот, ѝ дарил знанието на всички имена и в това била силата на магическата ѝ власт над всичко.

Египетската религия е жреческа. Жреците, както обобщава Макс Вебер, имат една много важна функция: те са тези, които „подредят“ в един йерархичен комплекс – в пантеон – всички почитани божества. Египетските жреци са образец за осъществяването на тази функция. Приели върху себе си ролята на медиатори, т. е. на посредници между човешката и божествената сфера, те осмислят на равнището на теологични възгледи статута и специфичното място на божествата в йерархията на божествената сфера. Първите в „историята“ на религиозното мислене варианти на теологични концепции принадлежат именно на египтяните.

За разкриването на спецификата на теологичните възгледи на египтяните до голяма степен се съди по фрагментарни текстове от т. нар. Мемфиски теологичен трактат. На върховното божество, почитано в Мемфис – бог Птах – принадлежи според трактата творческа функция. Птах е творец на съществуващото и словото му е изричането на творческия замисъл, той се почита като олицетворение на божествения разум, като покровител на изкуствата и занаятите. Но както теологичните възгледи, така и култът към бог Птах в Мемфис не дават основание да се говори за монотеизъм, защото приз-

Претегляне на сърцето на мъртвия
Отгоре: 12 богове
пред масата с
жертвоприношения
Отдолу: мъртвият
и неговата съпруга,
богините
Ренутет и
Менешит, боговете
Шаи, Анупис и Тот и
чудовището Амт

наването на творческата сила на един бог не изключва съществуването на други богове – нито в пантеона на божествата, почитани в Мемфис, нито в пантеоните на другите египетски номи (административните единици на Египет). За служител на бог Птах и дори за негова земна проява се счита свещеният бик Апис – той се почита като покровител на плодородието. Дълбоки са основанията на култа към бог Тот – дарител на мистериално знание, покровител на писмеността (в египетските йероглифи се изразява свръхдискурсивно мислене, цялостни смислови „снопове“ на мисълта) и числата. С особено почитание се ползва и богинята на истината и справедливостта Маат.

Много египетски божества биват изобразявани в иконографията в облик, представляващ съчетание на различни животински форми с човешки, като например бог Тот с глава на птицата ибис, Изидата с рога на крава, верният спътник на Изидата кучеплавият Анупис, сфинксът и др. А има и животни, почитани като божества, като например бикът Апис, бръмбарът скарабей, котки, змии и др. Ето защо с основание можем да говорим за елементи на *зооморфизъм* в египетската религия. Компонентите на животинското тяло, присъстващи в изобразяването на божествата, определено говорят за това, че египтяните искат да изразят представите си за мощ, за могъщество на божествената сфера – достатъчно е да си припомним изображението на огромния сфинкс при пирамидата в Гиза, а той се счита за изображение на божествения син на Слънцето. Но тази мощ все още не е намерила формите си като духовна мощ в съзнанието на вярващите и за нея Хегел говори като за мощ изобщо. Разтърсващата човека религиозна напрегнатост тър-

си своето изразяване. И друг такъв израз са колосалните паметници на египетското религиозно изкуство – пирамидите. А какви огромни човешки усилия са нужни, за да се преодолее съпротивата на тази сурова и твърда природна форма, в която човекът търси да изрази разбирането си за могъществото на самата духовна сфера!

Религиозната реформа на Аменхотеп IV (Ехнатон)

Още в края на XIV хилядолетие пр. Р. Хр. се извършва и първата в историята на религиите грандиозна по замисъла си реформа. Извършва я фараон Аменхотеп IV. Целта му е хората да бъдат обединени чрез един единобожен (монотеистичен) култ – към бога на слънчевия диск Атон. Столицата на новата държава бива наречена Ахетанон, а фараонът приема името „угодния на бог Атон“ – Ехнатон. Известно е, че жреците на отделните номи, почувствали застрашен собствения си статут, не допускат повсеместното утвърждаване на новия култ. Но очевидно в тази реформа намира израз дълбоката склонност към еднобожие, съчетаваща се без особени конфликти у египтяните с магическите практики. Очевидно самото разбиране за магия те свързват по-скоро с магическата сила на самите божества.

Из „Химн на слънцето“

химн на Ехнатон, посветен на бог Атон

*Ти си прекрасен, когато изгряваш,
о, жив Атон, животворецо!*

*Щом засияеш на изток,
с хубостта си изпълваш всички земи.*

*Ти, велик и прекрасен,
сияеш високо издигнат над всички страни!*

*Ти докосваш с лъчи всички земни простори,
от теб сътворени,*

подчиняваш ги ти под властта на сина си любим.

Макар и високо, достигаш с лъчи земята.

Ти лицето ни грееш, но никой не те е видял как дохождаш.

*Когато се спуснеш до хоризонта на запад,
земята е в мрак, сякаш е в плен на смъртта.*

Всички в постелите спят с глави под завивките.

Очите не виждат очи.

*И да откраднеш това, под главите им дете е скрито,
никой не ще разбере.*

*Излиза от своята бърлога лъвът,
змиите хапят.*

*Ден за тях е нощта, земята мълчи,
защото създателят техен почива зад хоризонта.*

*Изгрееш ли пак на небето, засиял, както Атон през деня,
земята разцъфва,*

разпръскваш ти мрака и даряваш лъчи.

Горен и Долен Египет празнуват. (...)

(Висящите градини. Поезия на Древния изток. С., 1980, с. 168, прев. Гр. Ленков и Л. Любенов)

Триада: Хор, Озирис, Изиди

Представи за безсмъртието на душата и заупокоен култ

Смъртта е за египтянина нелепост, „ненормалност“. Ето защо той схваща умираването като преход, то би имало и има смисъл само като преход от едно състояние в друго. Човекът е единствен от някояко „компонента“: от тялото си, от своя двойник (Ка), който дори има плът и се нуждае от храна, от безсмърт-

на душа, която може да се свързва с тялото (Ба), от име (Рен), от видимата „сияйна“ форма (Ахх) и от своята сянка (Шуит). Умира просто материалната съставка на човека – неговото тяло. За първи път у египтяните можем да открием, твърди Хегел, вяра в безсмъртието на душата, при това обоснована с разбиране за това безсмъртие. А да бъде безсмъртна, посочва той, ще рече тя, бидейки същностна, да съществува – да съществува по същността си, т. е. – да съществува вечно. Тези разбирания се примесват с представи за задгробен живот – египтяните церемониално приготвят за такъв живот тялото, като го мумифицират; не изпращат покойния без необходимите за отвъдното странстване вещи. След около седемдесет дни душата се връща в своето тяло и повежда човека по трудни и наситени с изпитания странствания. Най-подходящото място за това възвръщане на душата е пирамидата. И макар че пирамиди са издигнати за фараоните, представата за неподвластна на смърт душа, която повежда човека в отвъдното царство на Озирис, не дава приоритет на никого измежду хората – тя се отнася за душите на всички.

В „Книга на мъртвите“ се описват множество изпитания, които подготвят човека за съда, извършван от Озирис. Когато сърцето му се сложи на везните на Озирис, за да се съизмери с шраусовото перо на богинята Маат (Правдата), добрите му дела определят по-нататъшната му участ. Непосветената, невежа „Ба“ е обречена да се лута. Стремещт на човека е да стане посветен, душата му да живее „в лоното на Озирис“, да се отъждестви със себе си като безсмъртна. Ужасът му – да не изпита „втора смърт“. Така се открояват и **етически мотиви**. Човекът следва да бъде вече подготвен да отговори на последните въпроси на боговете. В „Изповед на отрицанието“ той трябва да потвърди, че не е извършвал несправедливост и зло, че не е прибягвал към лъжи и кражби, че не е убивал и не е заповядвал да убиват, че не е вършил небогоугодни дела, не е присвоявал жертвени дарове и не е осквернявал храмовете, че е чист „като Великия Феникс (Бену)“. И тогава никой вече не би му причинил вреда в „Чертога на Двете Истини“, и той ще бъде приет в блаженото царство на Озирис. Човекът, станал достоен за последно посвещение в царството на Озирис, си представя себе си дори като тъждествен на боговете. В „Книга на мъртвите“ четем, че преминалият през всички степени на очистване и посвещение се отъждествява с бог Тот, покровителя на писмеността и на смятането, оглавяващ небесния съвет при Ра. Така сотериологичните представи на египтяните разкриват онтологичните им виждания за съвършенство на човешкото битие.

Главата на сфинкса

2. Религията на Месопотамия

В земите между реките Тигър и Ефрат или по Двуречието (Месопотамия) се раждат и достигат своя апогей Шумерското, Акадското и Вавилонското и Асирийското царство. От около 3500 г. пр. Р. Хр. вече може да се говори за установени градове държави, за шумерска писменост, за цивилизационен процес и за открит облик на културата. Хилядолетие по-късно градът държава Акад става център на социалния, политическия и културния живот на Месопотамия. А към 2000 г. пр. Р. Хр. шумерски

и акадски градове държави вече са обединени под върховенството на град Вавилон и се установява Вавилонското царство. Религията в държавите на Месопотамия, също както в Египет, не е някаква изолирана област на човешкия живот. Свят и човек са сакрални, съприсъстващи, съживеещи и именно в отношението към боговете се формира човешкото самосъзнание.

Богът на Слънцето Уту (Шамаш), изгряващ сред планинските върхове, отдясно – бог Енки (Еа), отляво – богиня Инана (Иштар).

Боговете

Те са множество и представите за тях не са свободни от антропоморфизъм. Свещени божествени генеалогии предшестват създаването на света и на човека. Шумерската митология разказва за могъщия първоначален бог Ан, роден от първоначален хаос, в който като в зародиш са съчетани първоелементите ан (небе) и ки (земя). Ан е бог на небето и баща на всички богове (при акадците е Ану). Той е покровителят на град Урук – градът на героя Гилгамеш от известния епос. Втори във висшата триада на боговете е Енлил – богът на ветровете и въздушното пространство между небето и земята, покровител на град Нипур. Следва го най-близкият до хората от тази триада Енки (при акадците Еа), богът на океана, закрилник на град Ереду. Ето как е представена теогонията в поемата „В стародавния ден...“ („Поема за Атрахасис“):

*В стародавния ден, когато небето се отдели от земята,
в стародавната нощ, когато земята се отдели от небето,
в стародавната година, когато участта стана участ,
когато небето се отдели от земята,
появиха се имената на боговете,
появиха се имената на боговете небесни,
боговете си взеха за съпруги богини.*

(На небето и земята. Шумерска и акадска поезия. С., 1986, с. 190, прев. Г. Крумов)

Вавилонската теогонична версия придобива малко по-различен вид. В известната вавилонска поема „Енума елиш“ („Когато там горе...“) се разказва за Тиамат (солениите води и женското начало) и Апсу (сладките води и мъжкото начало), които представляват първоначалният зародишев хаос. От тяхното сливане и с помощта на съветника им Муму възникват (биват назовани) две божествени двойки, които пък пораждат буйните и жизнерадостни богове Ану, Енлил и Еа.

*Когато там горе небето все още не беше названо,
а сушата долу беше без име,
Апсу, първородният, създател на всичко,
и прамайка Тиамат, породила всичко,*

във едно сливаха водите свои.

*Нямаше още егреци тръстикови,
не бе се родил от боговете никой,
нещата нямаха име и съдба своя нямаха.*

(Енума елиш. В: На небето и земята. Шумерска и акадска поезия.
С., 1986, с. 355, прев. Г. Крумов)

И в двете версии, шумеро-акадска и вавилонска, от първата божествена триада се пораждат всички останали богове и появата им е равнозначна на тяхното назоваване (именуване). Известният и от библейските текстове град Ур се покровителства от бога на Луната Нана (акадския Син). Слънчевият бог Уту (Шамаш) е син на Нана. Боговете имат свои божествени съпруги, но особено място сред женските божества заема Инана (при акадците и вавилонците Ишар), сестра на бог Уту – тя е Великата Майка, покровителка на любовта и плодородието и закрилница на град Урук. Неин съпруг е бог Думузи (Тамуз), почитан като бог на растителността, който умира и се възражда в синхрон с природния цикъл на есенно „умиране“ и пролетно възраждане на природата.

*Поклонение пред богиня Ишар,
изправена върху лъв*

Бог Нергал пази подземното царство на мъртвите. Когато се установява Вавилонското царство, синът на Еа и покровител на град Вавилон – бог Мардук – се възвеличава като главния в пантеона на боговете. Според „Енума елиш“ Мардук е съзателят на света: Еа убива Апсу, а Мардук влиза в схватка с разгневената Тиамат, разчленява тялото ѝ на две части и от тях създава небето и земята.

Особено е мястото на **героя**. Епична поема разказва за образа на герой – царя на Урук Гилгамеш („Всичко виделия“), син на богиня и земен баща, „две трети божество и една трета човек“, общуващ като равен с богове и хора. Отблъснал любовта на богиня Ишар, той успява с помощта на приятеля си Енкиду да победи изпратения от нея бик, но не съумява да достигне безсмъртието, което, както гласи поемата, е постигнато от един-единствен човек – Утнапишим.

Защо е създаден човекът?

Странна участ имат боговете в този пантеон – да се трудят подобно на подвластни на съдбата хора. Самото сътворяване на човека, оказва се, е заради това от „плещите“ на боговете да бъде свалено бремето на усилията. Първообразът на човека получава одобрението на боговете. Ето какво четем в поемата „В стародавния ден...“:

...На боговете храната, пиитетата кой ще набави?

Трябваше всичките те да работят:

*труда надзираваха боговете големи,
кошници мъкнеха боговете малки. (...)*

*По това време, изпълнен със мъдрост,
този, който безброй богове беше заченал –
той, Енки, лешеже в дома си за отдих. (...)*

*Боговете проливаха сълзи:
 „Той е виновен за нашата разруха!“
 Намму, първата майка,
 родила боговете многобройни,
 на сина си разказа боговете как плачат:
 ... Синко, надигни се от одъра!
 Остроумен си ти, измисли занаяти,
 създай хора, да отменят боговете.
 ... Той, умният, мъдрият, изпълнен с идеи,
 със своето умение, което сам си създаде,
 направи образеца на човешките твари.
 ... Разгледа фигурата, която създаде,
 и тъй рече на майка си Намму:
 „Майко, прехвърли труда на боговете
 върху тези, които ще създадеш ти самата.
 Омеси ги от глината тлъста на Абзу,
 нека калъпът за глината бързо създава човеци.
 Оформи ти вида им.
 ... Майко, съдбата им ти сама определяй,
 а Нинмах труда върху тях да насили.“
 (На небето и земята. Шумерска и акадска поезия.
 С., 1986, с. 190–191, прев. Г. Крумов)*

Какво е „ме“?

Религиозните представи на месопотамците биха станали по-ясни, ако се опитаме да „преведем“ онова, което се крие зад „ме“. Изследователите сочат, че по етимологията си „ме“ – това е „битие на същество“, че произлиза от глагола „да бъда“. Но не става дума, разбира се, просто за емпирично съществуване, а за принцип на всяко съществуване. Ако го отнесем към човека – това е вложена у него от боговете сила или потенция да възраства до съвършено съществуване. Но хората отнасят тази представа и към боговете и я считат за „мяра“ на божественото битие. Това е съвкупност от качества на боговете, представени в множество названия. Сред тях ще чуем например „власт на боговете“, „мъдрост“, „истина“, „върховна власт“, „майсторство на зидаря“, но и таква например негативно качество като „лъжа“. Общо „ме“ наброяват според популярните представи около стотина и техният пазител е Енки. Шумерската представа за „ме“ преминава в акадското „парцу“ и вавилонското „шимту“, като все повече се редуцира до функционалност и се счита за определеност на статута, на „длъжността“, за управляващо начало. За човека то означава закон, уместни действия, включително и ритуални. Така „ме“ могат да се считат за присъстващи във всичко божествени сили, които имат идеална реалност и представляват управляващи съществата норми.

Но знание за тези управляващи сили имат само жреците, а на вярващия те изглеждат като отредена от боговете съдба. Според „Енума елиш“ Мардук иска свикване на съвет на боговете, които го упълномощават да държи в ръцете си нишките на съдбата, т. е. участва на боговете, на хората и на всяко нещо. Интерес представляват паметниците, наречени „скрижали“ или Таблици на съдбите, които според мита Мардук взел от съпруга на Тиамат. В тях е записана участва на всичко и по тях може да се определя бъдещето. Така шумерското разбиране за „ме“ се оказва трансформирано в разбиране за предопределеност от съдбата.

Тази съдба обаче в съзнанието на вавилонците не остава безлика, те търсят нейния източник. Така се формира представата за лично божество на човека – *илу*. По-точно за наличието на четирима покровители на всеки човек: личен бог (*илу*), лична богиня (*ишари*) и по един мъжки и женски дух защитник. Личният бог е този, който предначертава пътя на човека, той е създал името му и пази живота му, дарява го с потомство, благополучие и щастие. Човек е и служител, но и „син“ на своя личен бог и имената на хората са богоносни.

Мардук се сражава с дракона Тиамат.

Особености на религиозното служение

Шумери, акадци и вавилонци издигат храмове на божествата и тези храмове представляват центрове на консолидиране на държавата и обществото. В ръцете на жреците се съсредоточава власт, която се разпростира върху политическия и социалния живот. Религията придобива облика на „царска религия“ чрез присвояването от царете на особена мисия за управление на земното. Ето защо и царете биват обожествявани; първият обожествен цар е акадският цар Нарам Син (XXIII в. пр. Р. Хр.). Почитат се божества, олицетворяващи небесни тела.

Един от главните компоненти на религията е гадателската практика. Гадае се преди всичко по небесните тела, по ритъма на тяхното движение – неслучайно тук се развиват във висока степен астрономически знания. Гадае се още по вътрешностите на жертвени животни, по полета на птиците, по сънищата. Жреците извикват и пропъждат чрез заклинания различни духове.

Вярващите припомнят „Енума Елиш“ на религиозния новогодишен пролетен празник – събуждането за нов живот през пролетта ежегодно възвръща към сътворението.

Макар че в „Енума елиш“ се говори за Утнапишим – човекът, постигнал безсмъртие, представите на хората, особено на вавилонците, за тяхната отвъдна участ са по-скоро песимистични. В „отвъдното“ място човек не го очаква радост. Всички са равни в посмъртната си участ и единствената надежда на човека е да остави потомци, на които да разчита за заупокоен култ. Между живите и мъртвите съществува свързаност и духовете на мъртвите могат да бъдат призовани, за да помогнат, за да дадат съвет.

„Вавилонската теодицея“

Такова название дават изследователите на поема, датираща от времето между XIV и VII в. пр. Р. Хр. Понятието „теодицея“ тук е повече от оправдано. Установено в европейската литература главно от Лайбниц, то означава „богооправдание“ – „оправдаване“ на бог за съществуването на несправедливост и зло в света. Но именно във вавилонската поема откриваме действителни мотиви за „теодицея“. Човек не знае мотивите за действие на множеството богове, не може да проникне в причините за своите страдания и за очевидните в света прояви на несправедливост.

(Страдалецът:)

– Огледах се по света и видях неща странни:

не препречват боговете пътя на демона.

Бащата по канала влачи гемия с товари,

а синът юначина се излежава в постелята.

По-старият брат като псе тича по пътя,

а малкият ликува – своито си муле подкарва. (...)

Какво получих от бога, на когото се кланях?

Пред по-низши от мен глава навеждам,

презират ме и нищият, и богатият, и гордият.

(Приятелят:)

– Ти изкусен си, богат си на знания,

но с озлобено сърце – затова хулиш бога.

Като средата на небето е далеч сърцето божие,

трудно е да го разбереш, не го проумяват хората.

Всички творения живи, създадени от ръката на Аруру,

раждат първи издънки – до един със недъзи:

първото теленце на кравата е дребно,

приплодът ѝ по-късен – два пъти по-едър.

Първото дете ще се роди глуповато,

второто получава прякор Силния, Смелия.

Виждат, а не разбират хората премъдростта Божия.

Ляво: Вавилон, вратата на Ицар

Дясно: Плоча с изображения на символите на боговете от шумеро-акадския пантеон

(Страдалецът:)

– Разбери ме, приятелю, проумей моите мисли,
надари ме с най-милата дума от думите!
Превъзнасят големеца, а той е замесен в убийство,
унижават малкия, който зло е извършил!
Утвърждават простака, обругал правдата,
а гонят праведния, зачитал волята божия. (...)

(Приятелят:)

– Нарру, царят на боговете, създал хората,
великият Еулуммар добил за тях глината,
царицата, която ги извая – господарката Мами,
с несправедливи слова човечеството дариха,
разпределиха го завинаги несправедливо.

Нагло говорят добро за богатия:

На малкия човек пакостят като на измамник. (...)

(Страдалецът:)

– Добър си, приятелю – видя мойта мъка.
Ела ми на помощ, освободи ме от нея.
Бях аз и послушен, и учен, и богомолен,
но ни за миг не получих подкрепа и насърчение. (...)
Боговете, които ме отхвърлиха, дано ми помогнат!
Богинята, която се отвърна, да придобие пак милост!
(„Почакай, мъдрецо, искам да ти разкажа...“ („Вавилонска теодицея“).

В: На небето и земята. Шумерска и акадска поезия.

С., 1986, с. 470–472, прев. Г. Крумов)

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какви са основните черти, които характеризират облика на египетската религия?
2. Анализирайте сотериологията в египетската религия чрез представата за безсмъртие на душата.
3. Коментирайте месопотамските възгледи за произхода на боговете, света и човека. Обърнете специално внимание на смисъла на именуването.
4. Ролева игра: „Ако аз бях ти...“.
Нека някой от вас „заеме“ мястото на „страдалец“ от „Вавилонската теодицея“, а друг – мястото на „приятеля“. Как ще защитите своите гледни точки?

РЕЛИГИИТЕ НА ДРЕВНА ГЪРЦИЯ И ДРЕВНИЯ РИМ

1. Религията на Древна Гърция

Митологичното съзнание на древните гърци носи ярките знаци на тяхното живо религиозно чувство и на проникновения разум, проникнат от разбирането, че „всичко е пълно с богове“ (Талес). Хронологичните граници на „епохите“ в разгръщането на гръцката религия следват, разбира се, хронологията на културните „епохи“: предкласическа (Минойска, Микенска, Омирова, архаична), класическа и елинистична.

Минойската религия (2000–1500 г. пр. Р. Хр.) придава облика на културата на Крит, управляван според легендите от цар Минос. Централното божество, почитано от критяните, е Велика Богиня – покровителка на природата и плодородието, олицетворителка на вечната женственост и майчинството, царуваща над света на животните и на хората, осигуряваща военни победи и властителка над подземното царство. Характерен за минойците е култът към божествен бик: божествеността тук се разкрива като сила. Религиозната дейност е съсредоточена около двореца и е под покровителството на царя. Главното в нея са жертвоприношенията на животни и други жертвоприносителни дарове. Все още няма специални храмове, в дворците се отделят специални култови помещения, свещени места са пещерите, „зоните“ около свещени дървета.

В микенската религия (1700–1200 г. пр. Р. Хр.) ахейците, носители на гръкоезичен „морски“ цивилизационен модел, отдават религиозните си предпочитания на мъжкото божество. От това време датира култът към морския бог Посейдон. Възниква култът към Зевс, възобновяващ древен индоарийски култ към бога на небето („сияйно небе“, „небесен отец“). Почитат се и Хера, Артемида и др., но продължава да съществува и почитанието към критянската Богиня. Има и огласи от фетишизъм – обект на култ са свещени камъни (петролатрия), свещени дървета (дендролатрия).

Омировата религия (1100–900 г. пр. Р. Хр.) се разкрива в по-късни текстове, особено от Омировите „Илиада“ и „Одисея“ (800 г. пр. Р. Хр.). Именно в тях ще видим какво е култовото отношение към мъртвите. Ритуална религиозност личи в погребението на Патрокъл и Ахил, вероятно за да бъдат умилостивени душите им. Почитат се хтонични (земни и подземни) божества. Гнева на боговете са предизвикали претърпяващите наказания в подземния свят Сизиф, Тантал, Данаиди, обречени на „лошата безкрайност“ от действия, които са лишени от смисъл и от възможност да стигнат желанието „връх“, да пият от извора на живота (оттук са идиоматичните изрази „сизифов труд“, „танталови мъки“). С божествата се „опитва“ да се уравни героят Херакъл, митичен родоначалник на аристократичен род на „хераклидите“.

През **архаичния период** (800–480 г. пр. Р. Хр.) в условията на формиране и утвърждаване на полисите се консолидира единна народност на древните гърци – елини. Гражданинът на Елада вече е носител и на единството на своята религия.

През **класическия период** (480–323 г. пр. Р. Хр.) в произведенията на изкуството, в храмовете и статуите на боговете, в празничните песни и танци, намира израз класическата представа за божествено присъствие чрез красивото. Хегел определя гръцката религия именно като религия на красотата, а „мястото“ на среща на бог и човек са според него произведенията на изкуството.

Теогония

Пантеонът се обединява под влиянието на представите за теогония. В „Теогония“ на Хезиод се разкрива произходът на боговете от Олимпийския пантеон от първоначален Хаос и Нощ, от които възниква първопроявеният Ерот. Първото поколение божества са Гея (Земята) и Уран (Небето). От тях се пораждат титаните, отнели владичеството на Уран, но отхвърлени в подземния свят (Тартар). Начело на второто поколение богове застава един от титаните – Кронос (Времето), с божествената си съпруга Рея. От поглъщащия своите деца Кронос с хитрост успява да се спаси синът му Зевс, който става царят на олимпийските богове.

Пантеон

Дванадесетте олимпийски божества Гръмвержецът Зевс става носителят на небесната власт над земята, почитан като върховен бог в пантеона, начело на дванадесетте олимпийски божества. До него е съпругата му Хера (дотогавашната покровителка на Микена). Зевс поделва земното и морското царство – покровител на второто става неговият божествен брат Посейдон, а неговата съпруга Деметра – покровителка на Земята и на плодородието.

Аполон, вече всеобщ бог на светлината, на поетичното изкуство, на съвършената форма, има и свое особено място в Делфи и в Делос. Съпровождат го Музите, дъщери на Зевс и Мнемозина: Евтерпа (муза на лиричната поезия), Клио (на историята), Талия (на комедията), Терпсихора (на танците), Ерато (на любовната поезия), Полихимния (на химните), Урания (на астрономията), Калиопа (на епическата поезия). Редом с Аполон е почитаната покровителка на лова Артемида. Богът на войната е Арес. Родената от морска пяна Афродита е богинята на красотата и любовта. Синът на Зевс и земна майка, бързоход-

Свещеният брак на Зевс и Хера

Зевс, седящ на трона си. Сребърна тетрадрахма

ният (с крилати сандали) Хермес е вестител на боговете, покровител на търговията и на всяка размяна. Появилата се от главата на Зевс Атина, богиня на мъдростта, изобразявана с атрибутите на богиня воин, е и специалната покровителка на Атина. Тя покровителства и тъкачеството (а да си спомним неговия символен смисъл у Платон – своеобразно „тъкачество“ е сплитането на диалогичната мисъл в диалектиката). Хефест, покровителят на огъня и ковашкия занаят, има до себе си Хестия – пазителката на домашното огнище, на свещения център на самата Земя като дом на човека (последната интерпретация дължим на питагорейството и Платон).

Сред **не-олимпийските божества** са властителят над подземното царство Хадес, богът на лечителското изкуство Асклепий, пастирското божество Пан, Дионис – покровителят на лозарството и винарския занаят.

Дионис „прониква“ в пантеона на гърците от тракийския орфизъм. Носещ със себе си силата на жизнената стихия, той сякаш нарушава мярата, над която зорко бди Аполон. Кулгът става мистериален и в него се възпроизвеждат страданията, смъртта и новото рождение на Дионис.

1. Дионис и Енопион. 2. Дионис и менади. 3. Дионис, държаш лоза и купа за вино

В съзнанието на елините Дионис, както пише проникновеният руски мислител и поет Вячеслав Иванов, е „не от този свят“. Той иска божествен живот и го прави действително божествен, щом се докосне до него; тогава той се възпламенява чудесно и като пламнала пеперуда се превръща в пепел... Всички божества олицетворяват закона; всички те са законодатели и сами са закономерни. Само Дионис провъзгласява и осъществява свободата. Отрицанието на закона, противопологането му на свободата е в дионисийския античен идеал християнски-новозаветна черта (*Вячеслав Иванов, Дионис и прадионисийство. С. Пб., 2000, с. 56*).

В съзнанието на гърците остава живото чувство за обожествена природа, населявана от нимфи дриади (обитаващи дърветата), нимфи ореади (обитаващи пещерите), нимфи nereиди (живеещи в морските вълни); небето е обителта на седемте Плеяди, на небесните близнаци – Диоскурите.

Така гръцката религия кристализира в единна политеистична религия. Тук няма догми и присъствието на човека в религиозното служение е мотивирано от свободен избор. Според проникновения изследовател на античната култура Тадеуш Зелински гръцката

религия е едновременно поетична, философска и гражданска. Поетична е като митология; свободно човек прониква в едни или други митопоетични реалии и може да се приобщи към религиозното съзнание от всяка една избрана „точка“, за да премине към втората степен – философската. И тук човек избира, няма унифициращи задължителни постулати, различни са разбиранията за божеството в различните школи: проницателният философски теизъм у Платон и в неоплатонизма, деистичната концепция на Епикур, възгледите в Лицея или на стоиците. Гражданската религия се отличава с това, че изисква участието на всеки гражданин в установените в държавата култови действия; формата и мотивите на това участие обаче не са резултат на принуда. Ако той е архонт, посочва Зелински, и хвърли шепа тамян в горящия жертвеник на Артемида, еднакво стойностни са и двата мотива: „врявам в Артемида“, казано с този акт от религиозния човек, и „изпълнявам дълга на архонт на атинския народ“, казано от гражданина.

Особености на култовите практики

Религията в своя граждански израз предполага организирана култова дейност, която тук е съсредоточена плавно в храмовете и на свещени места (теменос), отредени на боговете, където има жертвоприносителен олтар. Религиозните действия се ръководят от жреци. Жречеството не е кастово, а длъжностно регламентирано. Богослужебните действия се изразяват в очищение, молитва и жертвоприношение. Специална група са жреците гадатели.

Специфичен компонент на култа са т. нар. панелински игри, чрез които се отбелязват циклите на религиозния календар: през първата година на цикъла се провеждат Олимпийски игри в чест на царстващия на Олимп Зевс (от 776 г. пр. Р. Хр.); през втората година – Немейски в чест на Зевс Немейски, Херакъл и Архемор, и Истмийски в чест на Посейдон в Коринт, през третата – Питийски в чест на Аполон в Делфи, и през четвъртата – отново Немейски и Истмийски.

В основата на Елевсинските мистерии е култът към богинята на земята Деметра и дъщеря ѝ Персефона (Коре). Според митологията подземният бог Хадес похитил Коре и я направил своя съпруга. Покрусената Деметра се отвърнала от света на боговете, а това заплашвало с безплодие земята. Тогава решили зиме Коре да „слиза“ при своя съпруг, но през пролетта отново да се връща при Деметра, това следва природния кръговрат на „умиране“ и възраждане. Тези мистерии, чийто център е атическият град Елевсин, възпроизвеждат този сюжет и разкриват посветителния смисъл на култа. Смята се, че самата Деметра е предала мистично знание на елевсинците.

Античният грък се вслушва и в прорицанията: в говора на питиите, жрици прорицателки в храма на Аполон в Делфи, чрез които сам Аполон открива бъдещето; също и в гласа на жреците оракули в храма на Зевс в Додона (Епир), които узнават бъдещето, предначертано от Зевс, по звука на листата на свещената дъбова гора край храма. Популярна е и мантиката, т. е. гаданията. Думата „мантика“ произлиза от „мания“ (безумие). Гадателите, „разчитачи“ знаци, дадени чрез „вещи“ птици и жертвени животни, изпадат в екстазни състояния.

„Философската религия“

Така наречената „философска религия“ е особено богата и значима за формирането на европейската мисъл. Тук се прецизират важни идеи на философската теология (философското учение за бога), идеята за безсмъртието на душата, за създаването на съвършен космос като първообразец (парадигма) на видимия и т. н. Ксенофан, когото с основание можем да наречем първи „философ на религията“ в европейската традиция, ревностно отстоява възгледа за едно съществуващо божество на фона на антропоморфичните представи за боговете. Платон предлага първите ясни форми на онтоло-

гично доказателство за безсмъртието на душата във „Федон“ и за съществуването на боговете в десета книга на „Законите“. А ето какво казва Платон в същата тази десета книга: човек би оскърбил боговете и би следвало да понесе наказание в три случая – или ако не вярва в съществуването на боговете, или ако, дори вярвайки в съществуването им, отрича намесата им в човешките дела, или ако допуска, че може лесно да ги склони в своя полза и да ги умилостиви с жертви и молитви. Така откриваме принципи на философския теизъм, плодотворни в съвременната философия на религията.

Плотин представя в митопоетичен израз сферата на йерархичните принципи: Единното (Благо) – чрез Уран, Нуса (Ум-Дух) – чрез Кронос, Световната Душа – чрез Зевс. У Прокъл боговете заемат смисловата (ноетична) сфера. Плутарх възвестява края на елинистичната епоха чрез „Великият Пан е мъртъв“: мъртво е божеството, което тук, на земята, с пастирството си свързва божествено и човешко.

Етическите послания на античната гръцка религия понякога трудно се долавят зад пластове на митологичните сюжети. Затова отново ни е нужна „философската религия“, която, ако се вслушаме в Платон, поставя най-високо Благото. Според Зелински религията на гръците е във висша степен етическа, но това става постепенно.

„Първоначално и в Гърция, както и навсякъде, бог се обявява не в правда, а в сила, и Омировата епоха е епоха на постепенно сливане на понятията „бог“ и „добро“. ... В началото бог съблюдава само – затова пък много ревниво – сакралния дълг на човека, т. е. изпълнението от него на задълженията му спрямо него, бога; след това той разпростира своята грижа и върху онези човешки отношения, които поради слабост на една от страните лесно са водели до съблазънта да се злоупотребява със силата – отношенията на синове към възрастните им родители, на домакина към беззащитния гост. И, накрая, целият нравствен дълг на човека става предмет на божествената *орис* – така нарича Омир в „Одисея“ всевиждащата и наказваща нравствена сила на божеството.“ (Ф. Зелинский. *Древнегреческая религия*. Киев, 1993, с. 71)

Именно защото душата е безсмъртна и защото тя трябва да подготви себе си за ясно виждане в царството на Хадес (невидимото за външни очи), мисията на човека в света е да се избави от невежеството и тя е мисия религиозна. Да бъдеш религиозен и да правиш добро са така очевидно свързани, че за човека не са нужни специални етически предписания. Но можем да посочим фрагмент от законодателен текст на Залевк (VII в. пр. Р. Хр.):

„Всеки трябва да се стреми да пази душата си чиста от всякакво зло, понеже боговете не приемат почести от зли хора. Хората им служат не с драгоценни приношения и с пищни разточителства, а с добродетел и честна воля, насочена към правда и добро. Затова всеки трябва да се старае да бъде колкото може по-добър, ако иска да бъде угоден на божеството; той трябва да помни, че боговете наказват несправедния, трябва да помни, че ще дойде време, когато ще бъде отзован от живота, и че тогава ще бъде вече късно да се разкайва за своите лоши дела и да желае постъпките му да бъдат справедливи. А ако към него се приближи зъл демон, подстрекавайки го към кривда, то нека той да търси убежище в храмовете, при олтарите и в светините и да моли боговете да му помогнат да се отдалечи от греха като от зъл и безбожен господар.“ (По: Ф. Зелинский. *Древнегреческая религия*, с. 70–71)

2. Религията на Древния Рим

Ранната римска религия носи следи от вярванията и практиките на древните етруски – от анимистични представи, съчетани с различни гадателски практики. Първият храм от този най-ранен период на римската религия е издигнат на Капитолийския хълм в чест на Капитолийската вълчица, откърмила легендарните основатели на Рим Ромул

и Рем. С постепенното превръщане на основания през 753 г. пр. Р. Хр. Рим в град държава, която става република в края на VI в. пр. Р. Хр., се откроява специфичният облик на римската култура. В религиозните представи можем да открием преход от анимизъм към антропоморфизъм в представите за боговете.

Боговете

В своя първоначален вид римският пантеон е оглавяван от три божества: Юпитер, Марс и Квиринт; техните функции се разпределят, както се приема от някои изследователи, в съответствие с известна от индийците тричастна структура: първият е носител на царска власт, вторият – на военна сила, третият – защитник и осигуряващ храна за всички. От времето на Тарквиниите (VI в. пр. Р. Хр.) функциите на Юпитер се обединяват и култът се унифицира. Той, светлият, сияен „божествен отец“ (pater), е вече *optimus maximus* – най-знатният и съвършен сред боговете.

По времето на Римската република, особено от III в. пр. Р. Хр., под значителното влияние на гръцката религия върху конституирането на римския пантеон, Юпитер се приема като съответстващ на Зевс. Почита се като гръмовержец, но и като олицетворяващ римския съюз и владичество, като господстващ над човешкия живот. Застава начело на Капитолийския пантеон в най-близкото обкръжение на дванадесет божества. Юнона (при гръците Хера) покровителства вечния град и живота на човека; като женско божество тя е и специален покровител на жената, на семейството, свещен помощник е при раждането на деца.

Нептун (съответстващ на гръцкия Посейдон) олицетворява водния океан. Негово женско съответствие е Минерва (съответстваща на Атина) – богиня на мъдростта, покровителка на разума, на майсторството и изобретателността. Почитаният от древността Марс (съответстващ на Арес) е бог на войната, закриляч и вдъхновяващ за победи римляните, но и бог на пролетта и оплодителните сили. Покровителка на любовта е Венера (Афродита). Почитание се оказва на Аполон и на божествената Диана (Артемид), покровителстваща лова. Вулкан (Хефест) пази огъня и ковачите, а целомъдрената Веста бди над огнището – свещения център на дома. Веста олицетворява и вечността на Рим, единството на неговите граждани; жриците в нейния храм – шестте непорочни весталки – се ползват с държавно покрово-

Юпитер

вителиство и с авторитет. Меркурий (Хермес) е „хитрият“ покровител на търговията, а Церера (Деметра) – на земята и плодородието.

Освен тези дванадесет божества се почитат множество други с разпределени помежду си функции в пантеона. Сатурн (съответстващ на гръцкия Кронос) се почита като бог на Времето, Телус – на земята, Плутон – на подземния свят. От древността се почита бог Фавн – покровител на пастирството. А двуликият Янус, гледащ едновременно в миналото и в бъдещето, е олицетворение на всяко ново начало. Древната Опс осигурява изобилието, а древният Либер („свобода“), свързан с гръцкия Дионис, покровителства лозарството и винарството. В пантеона се появява и почитаният от персийците Митра.

Божествен характер имат определени човешки качества и отношения: божества стават Съласието (Concordia), Мирът (Pax), Победата (Victoria), Верността (Fides), Мъжеството (Virtus) и т. н. Множество божества духове населяват дома, земите, горите и планините. Човек търси помощ от благотворните и се опитва да умилистави и прогони злотворните. Домашното огнище се покровителства от множество лари, пенати пазят дома и града, гении – човека (по-специално мъжа), а мани – това са духовете на мъртвите. Има покровители на децата, на сватбите, покровители на различни родове животни, дори на частите на дома. От ранните християнски апологети научаваме, че през III в. в Рим има 420 храма, в които се почитат близо 30 000 божества. Дори ако приемем сходните функции на много от тях, явно изразено е множествяването на божествената сфера – но то е нейна по същество „вътрешна“ диференциация, която изразява и известно прагматизиране на представите за божеството.

Особености на култа

От римляните приемаме самата дума „религия“ (religio) – възстановяване на връзката между човека и Бога, възстановявана в богопочитание. Извън богопочитанието е безсмислено да се питаме за съществуването на религия. А как съществуват боговете в римската религия? Ако се вслушаме в Хегел, те съществуват именно в почитането им, в благочестието и в култовите действия.

„Римските богове – пише Пиер Гримал – никога не са обявявали десет Божии заповеди, нито пък обществото е прибегвало до този заобиколен път, за да наложи императивите си. Религията обаче съвсем не стои настрана от моралния живот, но тя се включва в него като разширение на понятието за дисциплината, като продължение на йерархията. Боговете не заповядват всекидневно хората да се държат по един или друг начин – те изискват само извършване на традиционните обреди. Срещу това те обещават да продължават благосклонните си дела – Юпитер праща дъжд и напъгства магистратите на Града, Опс осигурява добра реколта, Церера кара житото да никне, Либер патер (Дионис) – да зрее гроздето и да ферментира виното, Марс покровителства войската, сражава се на страната на римляните, повдига духа на войниците. Но преди всичко тази божествена дейност отклонява хилядите опасности, заплашващи всеки момент от човешките дела. Робиго (Ръжда) ще опази житата от ръжда, ако му се отправят съответните молитви, Фебрис (Треска) ще осигури добро здраве, Клоацина (Очистителка) ще прочисти града от миазми, Фаунус и Палес ще прогонят вълците и ще ги отдалечат от стадата.“ (Пиер Гримал. *Римската цивилизация*. С., 1998, с. 76, прев. Сл. Михайлова).

Според автора тази религия е сложна и е проникнала цялото всекидневие на римлянина, комуто е дълбоко присъщо чувството за свещено и усетът за възприемане на свещеното чрез всекидневния му живот.

Благочестието (pietas) придава облика на отношението към боговете. Човекът е обзет от чувство за непосредственото им привличащо присъствие във всичко и изпитва известен страх поради своето неподобие. Ето защо за него е важно да заличи нечистото от себе си – чрез жертвоприношения, чрез молитви към боговете, но най-вече чрез стро-

го спазване на установения порядък на ритуали и обреди, за да се поддържа чист пътят между човешкото и божественото. Нормирането на ритуала се възприема като санкция с „юридическа“ значимост, на която се крепи договорът между човека и боговете. Умилостивяващ всемогщото Време – бог Сатурн – в празнични игри сатурналии, той очаква то да бъде благосклонно към своите деца: към хората, рожби на самото време. Осветеното време определя празничните цикли в римския календар. Кулминацията на богопочитанията са празниците: Големите игри, посветени на Юпитер; игрите в чест на Церера и Флора, свързани с култа към земята и плодородието; игрите, посветени на бог Сатурн – сатурналиите, на които господари и роби разменят местата си, и др.

Краят на първото хилядолетие се ознаменува с вълни от мистицизъм. Създават се тайни общества от мистици и възникват мистериални култове. Такъв характер има култът към Либер (Дионис). Вакическото и оргиастичното опиянение обаче накърняват дълбокия мистериален характер на култа, а по чисто граждански съображения римският сенат регламентира този култ.

В имперския период на Рим (т. е. от края на III в. пр. Р. Хр. до падането на Римската империя) възниква императорският култ. Първоначално императорите са обожествявани след смъртта си (Юлий Цезар, Октавиан Август), но по-късно се самообожествяват и приживе (Септимий Север, III в.). Императорският култ, считан от Мирча Елиаде за „кич“, остава чужд на традиционната римска религия и е свързан по-скоро с процеси на деструкцията ѝ и с процеси на секуларизация в Рим.

Жреците

Още в ранната римска религия се утвърждава институцията на жречеството. Жречеството тук е длъжност (няма кастов смисъл). При цар Нума е учредена колегия на жреците. Висшата колегия е на жреците понтифeksi начело с върховен понтифекс („строител на мостове“). Йерархичната структура постепенно се утвърждава начело с върховен понтифекс, който е „проекция“ в средите на свещенослужителите на царската власт („цар жрец“), както и жреците фламини (жреци на отделни богове). Освен тях има жреци фециали, които точно следят за спазването на международното право, салии, изпълняващи ритуални песни и танци за призоваване на боговете (по-специално – на Марс) и др. Отделна колегия имат жреците авгури.

За дивинацията

Авгурите са продължителите на известната от етруско време гадателска практика. Цицерон нарича дивинация (вдъхновение, дарба за предсказване) именно повсеместно разпространените в Рим гадания (както мантиката при гърците). Дивинацията е гадаенето за случайни бъдещи събития; тя може да бъде естествена (тълкуване на сънища, на екстатични пророчания) и изкуствена (изкуството на авгурите, на харуспиците, на гадаещите по жребий). Естествената дивинация носи в себе си отзвук на анимизма – душата, „напуснала“ тялото в съня, съзира нещо от собствения си по-съвършен „свят“. В трак-

Рим. Пантеонът (реконструкция)

тата на Цицерон тази дивинация се „оправдава“ и чрез разбирането за душата на човека като „част“ от Световната душа, а това разбиране е вече по-близко до платонизма. Но все пак, смята Цицерон, душата може да съзри верига от причини, не и случайни събития; дори самите богове според него не биха могли да предскажат случайното.

Авгурите узнават волята на боговете по полета и звуците на „вещи“ птици. Тези жреци имат значителна роля в социалния живот: тълкуваните от тях поличби стават санкция на валидността на едни или други решения на събранията, колегиите им се назначават от императора, дори той самият е авгур. Харуспиците разгадават поличби по вътрешностите на жертвени животни.

Гадателските практики намират своето „оправдание“ в проникналите чрез гръцката култура Сибилски книги, съдържащи предсказания за бъдещето и предписания за това как човекът може да се предпази от гнева на боговете, как да получи изцеление и изкупление. Римлянинът се страхува от съдбата и се опитва да „разчете“ знаците ѝ. Счита се, че в древни времена е било почитано божество с име Фортуна, но то ставало все по-скрито и неузнаваемо и в недостъпността си все повече напомняло безлична съдба.

Какво е евхемеризъм?

Когато ранните християнски апологети, именно с апологетична цел, търсят корените на римските езически (т. е. небиблейски) вярвания, те припомнят произведение на античния писател Евхемер: на митичния остров Панхей поданиците обожествявали своите управници; те пък, за да държат поданиците в подчинение, си издигали статуи и поощрявали „култа“ към себе си. Такова „обяснение“ на религията в литературата се нарича „евхемеризъм“. Апологетите го отнасят до определени езически вярвания; за съжаление то се превръща, като се започне от някои просвещенски мислители и се стигне до атеистични обяснителни схеми, в „обяснение“ на генезиса на религията като такава.

Евхемеризмът вероятно би могъл да обясни появата на „култове“ от рода на този към обожествения император в Рим. Но той едва ли може да ни помогне да разберем живата религия, както християнската, така и тази, която е присъща на хората, живеещи под знака на „вечния град“ със скрито име: ROMA – AMOR.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. *Направете съпоставка между възгледите на древните гърци и на древните римляни за боговете. Кое е сходно и кое е различно в тях?*
2. *Очертайте облика на античния човек чрез гръцката и съответно чрез римската религия – какво е отношението му към боговете, към другите хора, към държавата, към света като цяло? Кое го сближава с християнина и кое го прави различен от него?*
3. *Дискусионен клуб: Какви ценности ни разкриват религиите на Древна Гърция и Древния Рим? Какво е мястото на тези религии в историята на културата?*

ИНДУИЗМЪТ В НЕГОВАТА ИСТОРИЯ

Типологични особености

Индуизъм е название, с което се обозначават комплекси от традиционните вярвания, религиозни идеи и култови практики на индийците в протекание на повече от 35 века. Изменя се пантеонът на почитаните божества, изменя се характерът на религиозните идеи, различен облик придобиват начините на поклонение на божествата. Но зад тези изменения остава неизменна една свързваща, тъждествена на себе си „верига“. И така индуизмът е религия, вкоренена в древните традиции на ведическата култура. В по-късната културна история на индийците тя функционира като национална.

Ако се опитаме да открием облика на индуизма, ще ни помогне установеното в литературата идентифициране на неговата специфика чрез понятието „*сантана-дхарма*“. **Сантана** е непрекъснат жизнен поток и поток от образи на съзнанието – континуум на подвижно многообразие. **Дхарма** е универсален закон – космически, нравствен, ритуален, социален, а също и поддържащо цялост начало, момент на тъждественост, мигновено единение на елементи, което прекъсва непрекъснатия поток. Така сантана-дхарма представлява единство на непрекъснатост и прекъснатост.

1. Ведически период на индийската религия

Ведите

Като ведически период на тази религия може да се разглежда многовековен период (от около 1500 г. пр. Р. Хр.) – от заселването на арийски номадски племена, идващи от север, в земите на Индия до възникването на жреческия брахманизъм. За вярванията и духовните нагласи на хората през този период съдим по свещените книги на древните арийци – **Веди**. „Веда“ означава знание, по-точно – свещено знание. Арийците считат Ведите за „неръкотворно“, ненаписано от човек слово – слово откровено, дадено на човека от друга, по-свършена епоха (оттук и думата „ариец“ с корен „ар“, означава благо-роден, човек от епоха на благо, на блажено съществуване – от митологично време на свършенство). Тъй като това слово не се свързва с един личностен бог или пък защото този бог е неизвестен, в литературата за него се установява понятието „анонимно откровение“. Ведите са четири: „*Ригведа*“ (Веда на химните, съдържаща 1028 химна, отправени към различни божества), „*Яджурведа*“ (съдържа молитвени и ритуални слова при жертвоприношения), „*Самаведа*“ (книга с особен род богослужбени песнопения – самани) и „*Атхарваведа*“ (за която се предполага, че се е оформила най-късно и която съдържа магически формули и заклинания). Ведите, смятат индийците, са вечни и са „чутото“ (шрути), за разлика от по-късни книги, които се отнасят към „запомненото“ („смити“): сутри, брахмани, арянаки – книги, в които се излагат и тълкуват религиозните учения, и книги, предназначени за обучение. Ведите са приети от певци – *риши*, за да бъдат предадени на другите. Проницателността на ришите, тяхното зорко „духовно око“ им придава статута на духовидци, ролята им е аналогична на ролята на пророците в други религии и приемането и препредаването на сакралното слово се смята за тяхна жертва. Векове наред Ведите са препредавани

устно. Арийците искат да предпазят от накърняване сакралността на неръкотворното слово, да поддържат жива ведическата традиция. Един от най-притегателните за изследователите на индийската култура химни на Ригведа е „Химнът на творението“ – в него откриваме онази мисловна перспектива, която ще направи по-разбираема за нас мистико-съзерцателната нагласа на индийците от следващия – брахманския период.

1. *Ни небитие (асат), ни битие (сат) бе тогава,
ни въздух, ни небе над него,
какво бе покров, с чия закрила,
не бе и водата, какво бе гълбината?*
2. *Смърт и безсмъртие нямаше тогава,
не бяха ден и нощ в раздяла,
бездиханно дишаше Единното (Тад екам),
какво друго освен него бе?*
3. *Изначало тъмата с тъма бе покрита,
всичко сякаш бе вода,
от ставащото с пустота покрито,
Единното чрез тапас прояви се.*
4. *Желанието (айкзата) първом появи се,
на мисълта то първо семе бе,
небитието (асат) с битие (сат)
мъдреците със сърцето си скрепиха.*
5. *Нишката им напъряко бе простряна,
какво отдолу и какво отгоре бе,
творци на семето и силите те бяха,
подбудите отгоре, дейността отдолу е.*
6. *Кой тогава ще знае и (може) да каже,
само породено или сътворено е това,
(цом) по-късно появяват се боговете,
кой ще знае как произлязло е това?*
7. *Наличното отгде появи се,
било ли е или пък не,
свише наблюдателят може да знае,
а (може би) и той не знае?*
(Ригведа Х.129. В: *Индийски санскритски първоизточници. Веди, Упанишади, Бхагавадгита*. С., изд. „Любомъдрие“, 1996, с. 74–74, прев. К. Кънев)

Теологични възгледи. Пантеон

Специфичната за индуизма характеристика чрез „сантана-дхарма“ намира израз в също така специфичното за тази религия от ведическия ѝ период единство на хенотеизъм и катенотеизъм. **Хенотеизъм** е понятие, което вероятно не без влиянието на Шелинг се приема от по-късните изследователи на религията. В съвременната литература това понятие се утвърждава от Ф. Макс Мюлер, авторитетен изследовател на индийската религия и култура. Тези вярвания следва да бъдат различени от монотеистичната вяра: в богопочитанието индиецът се обръща към един бог, без с това да игнорира съществуването на всички останали. В химна, в принасянето на жертва тази „верига“ сякаш се съсредоточава в една точка на прекъсване, за да се разгърне отново в потока на религиозни образи. Вероятно такъв поток от образи на въображението съзира Хегел у индийците, когато нарича тяхната религия „религия на фантазията“. Индуистът при това има ясна интуиция за тъждественост на всички богове, за тях-

ната свързаност в една верига – отгук и основанията за установяването на термина **катенотеизъм** (от гръцката дума „катена“ – верига). Така всички богове са еднакво достойни за почитание в съзнанието на арийците.

Някои изследователи считат, че във Ведите се срещат 3333 имена на божества, но функциите на част от тях биха могли да се обединят. Първоначалните вярвания са в група богове, известни като **асури** (неразкрити, неяви). Най-почитан сред тях е Варуна, един от дванадесетте синове на богинята прамайка Адити – на него се приписва всезнание, при него се възвръща безсмъртната част на човешката душа. Постепенно вярванията и култът се трансформират и се почитат по-близки, по-явни светли божества – **деви** (от „диу“ – едновременно „небе“ и „сия“). „Царят“ в групата на девите е Индра – той помага в битките, него хората „хранят“ с жертвено приношение – свещената напитка сома. От сомата той според тях отново придобива сила, а това говори за определени представи за зависимост на мощта на божеството от култовите действия. Широко разпространен е култът към Агни – бога на огъня, почитан във всеки огън. Агни е този, който свързва всички богове и сферите на божественото и човешкото. Той е едновременно принасящият жертва жрец (въздига нагоре пламъците на жертвения огън), приемащият жертва бог и самата жертва. Обект на почитание са Сурия – богинята на утринната зора, божествата близнаци Ашвини. Почитанието към бог Сом се основава на разбирането, че той, дарителят на свещената напитка сома, привлича към себе си човека и му дава безсмъртие. Сома олицетворява луната, а напитката сома предизвиква екстатично състояние: опияненият от нея човек изпада в екстаз и както се пее в химна, посветен на бог Сом, бива отвеждан в „нетленен свят“, където са постигнати „желанията на нашите желания“.

Култовите практики във ведическия период са съсредоточени от смисъла на **жертвата** и са предимно жертвоприносители. Жертвата има небесен произход, чрез различаване на първоначалното живо същество Пуруша е създаден светът, жертвеният бог Агни е сърцевината на самия свят – символ на световната ос, на сакралния център на света. Ето защо и в центъра на религиозния култ е жертвата – жертвоприношения на животни, на сома, масло, мляко.

Религиозните задължения в **нравствената област** нямат специално регламентиране. Но известно е, че човекът е трябвало да изпълнява пет всекидневни задължения: да храни птиците, да оказва гостоприемство на хората, да принася дар (храна) на предците си, да принася дарове (жертвоприношения) на боговете и да изучава Ведите.

2. Брахмански период на индийската религия

Религиозни идеи в Упанишадите

За религиозните идеи през този период (от около 1000 г. пр. Хр.) може да се съди по Упанишадите – книги, разкриващи мистико-спекулативната нагласа на индийците. Най-ранните и основни Упанишади са дванадесет. По-късно към тях се прибавят други и общият им брой достига до 108 и дори повече. Упанишадите разкриват възгледите за висшата реалност – Брахман, за неговата тъждественост с Атман, за света, за човека.

Брахман се разбира двояко: като Брахман, който е отвъд всяко име и форма, който е невъплътен (ниргуна-Брахман), и като Брахман, който е носител на качества (сагуна-Брахман) и благодарение на възможността за именуване е „обърнат“ към човека, въплътен е и е непостоянен. Названието Брахман произхожда, както се предполага,

или от санскритския корен „брх“ и тогава означава „ставане“ (развитие и разпадане), или от „брхати“ и тогава означава „вечност“, „чистота“, „разумност“. Брахман е основата на всичко съществуващо – дълбинно основание на самото ставане в света, принцип на рождението, развитието и погиването и същевременно – принцип на съзнанието. Атман е „най-малката частица“ Брахман, скрита същност, сърцевина на Човека. Единството или по-точно недвойствеността на Брахман-Атман е най-дълбокото основание на единството на света и човека. Религиозна цел на човека е да се възвиси до недвойствеността Брахман-Атман, да постигне единение с Брахман, и тази цел приобщава брахманизма към мистичните предели на религиите. В такова единение човек постига освобождение (мокша) от колелото на преражданията, от всичко, което е преходно и принадлежи на изменчивия свят – на мая (вселенската илюзия). Възгледите, изложени в упанишадите, се развиват в различни религиозно-философски системи, сред които се откроява особено школата Веданта и по-специално учението за недвойствеността на Брахман-Атман у Шанкара (788–890).

По същество освобождението от преражданията е постижимо в недвойствеността на Брахман-Атман от „висшата“ част на душата – в Атман всички са единни. Но реално тя се оказва постижима за носителя на тази висша „част“ според произхода си жрец брахман – висшата каста на служителите на Брахман.

Кастово разчленение

Брахманската религия се утвърждава като жреческа религия. Митологеми „оправдават“ разделението на хората по религиозен признак на четири касты – варни (цветове). Най-високо в йерархията е произлязлата „от главата на Брахман“ варна на **брахманите**. Брахманите, по рождение (по кастов произход) „движа“ („два пътя родени“, посветени), знаят онова, което е дадено като свещено знание във Ведите, те ръководят религиозния култ и извършват жертвоприношенията. Мистико-спекулативната нагласа на древните индийци се изразява най-пълно именно в мисленето на брахманите.

Втората варна е тази на **кшатриите** (воините) – те произхождат според митологичните представи от ръцете на Брахман. Когато не помагат на жреците в жертвоприношенията, тяхно религиозно задължение са военните действия (техният бог закрилник е Индра). Третата каста са произлезлите от бедрата на Брахман **вайши** – земеделци и занаятчии; те са пасивни участници в религиозния култ. **Шудрите**, произлезли от ходилата на Брахман, нямат по принцип достъп до религиозния култ; да се преродиш в шудра е наказание толкова тежко, колкото и да се преродиш в образа на животно.

Духовни възрасти на брахмана

За да изпълнят жреческата си мисия, брахманите преминават през различни степени на религиозно обучение, които се обозначават като стадии на духовно развитие или „духовни възрасти“: първата „възраст“ предполага обучение на бъдещия жрец още от седемгодишната му възраст – през това време ученикът живее в дома на учителя си и му помага; втората „възраст“ изисква жрецът да изпълни мисията си за създаване на семейство и да се грижи за него; третата „възраст“ е тази на отшелника – жрецът се оттегля от света, но продължава да изпълнява функциите си в богослуженията; и четвъртата духовна възраст е тази на аскета (санясин) – тя не е задължителна и предполага пълно отричане от света и отдаване на медитация (духов-

Брахман

но съзерцание – дхяна). За жреца на Брахман е достъпно висшето състояние на единение на Атман с Брахман. То се постига по два взаимно допълващи се пътя – *път на деянията (карма-марга)*, каквито са жертвоприношенията и ритуалните действия, и *път на познанието* като съзерцание, медитация (*дхяна-марга*).

Статуя на Вишну

– висшето съзерцание и освобождение, е според традиционните представи постижима в пълнота само от брахманите санясини. Чрез медитация те стават садху (съвършени, светци).

Йога

В брахманския период се развива йога като система от духовно-практически действия. Думата „йога“ означава „впряг“, „съединение“. Смисълът на йога е себеовладяването на човека и постигането на целта на медитацията – съединяване с висшата реалност и освобождение. Йога има различни степени и форми. Най-ниската степен, хатха-йога, изисква съсредоточаване върху физическите упражнения и овладяване на тялото. Карма-йога поставя акцент върху ритуалните действия. Интелектуално себеовладяване и концентрация предполага по-високото равнище – това на джняна-йога. Най-високата степен, дхяна-йога, е същински медитативната. Има и по-частни системи като например раджа-йога (царска йога), кундалини-йога (целта ѝ е да се иницира жизнената енергия), мантра-йога (при нея целта се постига чрез произнасяне на словесни формули – мантри) и др.

Независимо от различните пътища, които предлагат системите йога и тяхната принципна достъпност за всички, последната цел

3. Индуизмът – народна и национална религия

Индуизмът във вида, в който той постепенно става съвременна национална религия на индийците, се утвърждава от VI век нататък, след като в Индия за известен период (от VI в. пр. Р. Хр.) интензивно се развива будизмът.

Бхагавадгита

Основополагаща книга, в която се разкриват основните религиозни нагласи на съвременните индуисти, е *Бхагавадгита*. Това епическо произведение разкрива как индиецът търси отговор на пределните въпроси – за висшата реалност, за смисъла на човешкия живот и блаженството, за себепознанието и себеосъществяването. Бхагаван-Кришна (Блаженият Кришна) разговаря с ученика си Арджуна и го води към себе си – възвръща го към единство със самия себе си. Съзерцателната мистико-спекулативна форма на индуизма тук отстъпва пред особената роля на нов, трети път за постигане

на религиозната цел – **бхакти**. Бхакти е любов съучастие – пълна отдаденост на бога в любов, разбираана с малко сетивен и хедонистичен „привкус“ – подобна на майчина прегръдка, или напомняща как малко коте се е вкопчило в своята майка.

Ето какво казва Кришна на Арджуна в **Бхагавадгита 18: 61–66**

61. Господарят вишен в сърцата на всички същества, Арджуна, обитава и всички същества върти като окачени на колело чрез илюзията своя.
62. При него ти убежище търси с цялото си същество, Бхарата. Чрез неговата висша милост ти вечната обител на мира ще имаш.
63. И тъй, на тебе аз мъдрост ти изложих – от тайната по-тайна. Като я обмислиш ти дълбоко, прави, каквото пожелаеш.
64. Най-тайното от всичко отново чуй от моето висше слово. Любим си ти на мене и затова аз ще ти кажа кое е най-добро.
65. Ума си в мен установи, обичай мен, за мене жертвай, на мене се покланяй и в мен ще дойдеш. Наистина ти обещавам, защото ти си ми любим.
66. Всички задължения оставил, в мен единствено убежище търси. Аз от всички грехове ще те освободя, ти не тъгувай!

(Веди, Упанишади, Бхагавадгита. *Индийски санскритски първоизточници*. С., Любомъдрие, 1996, прев. Р. Каушик)

Бхакти – този най-съществен компонент в религиозния светопед на съвременния индуист, позволява пълнокръвно и равнопоставено участие в религиозните действия на всички независимо от кастовия им произход, при все че кастовото членение на индийското общество и до ден днешен се е запазило, макар и не в своята първоначална значимост. На този етап на развитието на индуизма се появява и фигурата на **гуру** – на учителя, чийто духовен авторитет се обуславя от мъдростта му и от любовта му към другите.

Боговете. Циклите на времето

Централен в пантеона на късния индуизъм е тройственият образ – **Тримурти: Брахма-Вишну-Шива**. Тази божествена триада е принципно различна от Светата Троица в християнството: преди всичко трите божества в индуизма не са свързани с вътрешни отношения, за Тримурти няма догматично определение, пък и статутът на този „тройствен образ“ във вярата се изменя. Тримурти може да се почита като цяло и тогава трите образа „разпределят“ функциите си така: Брахма е съзидателно начало, Вишну – съхраняващо начало, а Шива – и рушително, и възобновяващо начало. Същевременно следва да се има предвид, че има и самостоятелни култове, по-специално свързани с вярата във Вишну (вишнуизъм) и в Шива (шиваизъм) – в тези култове те биват почитани като творци, като съзидатели.

Брахма е съзидател, мъжеженско начало, източник на живота на света и човека. С името на Брахма е свързана индуистката представа за времето на света, или космографията на индийците. Времето се разбира като циклично и дори Брахма, който е „вечно дивен“, не е безсмъртен – живее сто свои, брахмански години – период, който се равнява на 311 040 000 000 000 човешки години.

Тримурти

Ритмично се редуват „ден на Брахма“ и „нощ на Брахма“, които следват ритъма на диханието на Брахма. „Денят на Брахма“ е време на явното, видимото съществуване на света и тогава Брахма съзижда света, докато през своята „нощ“ той е недействен, „почива си“ от творението. Всеки такъв „ден“ се разделя на големи периоди – махаюги (всяка махаюга се равнява на 4 320 000 „човешки“ години). И всяка махаюга на свой ред се разделя на четири неравни периода: критаюга (в този „златен век“ животът е съвършен и блажен, всичко замислено е осъществено, няма болести и нещастия, няма и неравенство); третаюга („сребърен век“, в който се появяват пороци и са необходими жертвоприношения и стриктно придържане към религиозните задължения); двапараюга („бронзов век“, който се характеризира с нарастване на порочността на хората, с появата на болести и недъзи); калиюга („железен, черен век“, в който има пълен упадък на добродетелта, „царе ограбват поданиците си, а престъпници живеят охолно“, водят се войни и има зло и лъжа, животът на хората става кратък, а Ведите са пренебрегнати). По своята продължителност четирите юги се отнасят помежду си както 4:3:2:1. След калиюга настъпва нов цикъл. Всеки цикъл се разделя на „периоди на Ману“, за всеки от които има един законодател – Ману. Според тази представа ние живеем под знака на една от поредните калиюги и тя е започнала през 3102 г. пр. Р. Хр.

Вишну е бог, който активно присъства в живота на хората като помощник – той „слиза“ при тях чрез т. нар. аватари (низхождения), за да ги спаси от зло и да им помогне за възцаряване на справедливостта и добродетелта. Споменават се аватари на Вишну в различен облик, най-почитаните от тях са десет: в облика на риба, на костенурка, на глиган (в настоящата си аватара Вишну е именно глиган и спасява земята, потопена от демон в океан, като я вдига върху бивните си), човеколъв, джудже (в тази аватара Вишну отмерва за себе си с две крачки земята и небето, а оставя за крайното същество Бали подземния свят), Рама с брадва, Рама (в облика на героя от епоса „Рамаяна“), Кришна (с тази аватара се свързва образът на Кришна от „Бхагавадгита“), Буда (функцията на Вишну в тази аватара е да помогне на вярващите да си възвърнат почитанието на Ведите) и месианската аватара Калки – в края на всяка калиюга Вишну приема облика на идващ в света воин на бял кон, който възстановява дхармата (закона).

Култът към бог Шива е така многолик, както и обликът на този бог. Обичайната представа с него е свързана с функциите му на разрушител и на обновител, той е вихрено танцуващият бог на жизнената стихия. Брахманите виждат в него бог на мъдростта и писмовността. Шива има много „съпруги“ – недостъпната Дурга, черната Кали, маги-

Танцуващият Шива

чески действащата Шакти. В него виждат олицетворител на зачатieto и размножаването. Оттук води началото си и специфичният за шиваитския култ **тантризъм** („тантра“ може да се разбира като „сплитане“, „размножаване“). „Сплитането“ на Шива с женски божества се възпроизвежда в оргиастичен тип култ. Като син на Шива се почита известният от древността и олицетворяващ мъдростта бог Ганеша, изобразяван като бял слон.

Всекидневното богослужение

В индуизма се утвърждава всекидневно богослужение – **пуджа**. За брахманите е задължителна петкратна молитва. Най-ревностните вярващи посещават храма два пъти дневно, поднасят цветя и пренасят ритуален огън пред статуите на боговете, покланят им се прави (с ръце на челото). Произнасят се общи и индивидуални молитви, които се редуват с ритуална музика, изпълнявана на тръба, барабан и звънчета. Молитвите се предхождат от ритуални умивания, а след края им вярващите приемат ориз. Статуите на боговете се възприемат като живи същества и затова хората ги будят сутрин, приспиват ги вечер и ги хранят. Предмет на култ са и животни (особено кравата), растения, свещената река Ганг.

Празници

Индуистите празнуват в продължение на десет дни (през откомври-ноември) празника **Дашехра**, посветен на победата на доброто над злото. Той припомня за епичната битка и победата на Рама (герой от епоса „Рамаяна“) над злия цар Равана. В някои райони празникът се посвещава и на една от жените на Шива – Дурга. **Дивали (дипавали)** е весел фестивал на светлината, с който се отбелязва настъпването на Нова година. Хората палят електрически гирлянди и с тях канят в дома си носещата благополучие Лакшми, съпруга на Вишну, както и справедливия и добър цар Рама. **Холи** е празник, посветен на Кришна – с него се отбелязва пролетното възраждане. Възсъздават се епизоди от детството на Кришна, ето защо се играят много игри. Хората се пръскат с оцветена вода – така символно отстраняват кастовата йерархия.

Етически и правни норми

Сред етическите принципи в индуизма следва да отбележим един, който по същество придава спецификата на нравствения аспект на религията: това е принципът за ненасилие спрямо други живи същества (принципът ахимса). Всеки живот е свещен, ето защо на нито едно живо същество не трябва да се причинява вреда. В „Законите на Ману“ религиозното законодателство се разкрива във връзка с представите за прераждането и за карма: предвиждат се наказания за лоши действия и в предишно рождение, особено тежко е наказанието да се преродиш във вещь или в шудра.

Правните норми, които са компонент на религиозната култура на индуистите, се съдържат в книги от типа „смрити“ – Дхармашастри. Дхармашастрите представят нормите на праведно поведение, предписания за съблюдаването на дхармата и съответни ритуални предписания – за дхармата (религиозния закон) на варните, дхармата на брахмана в неговите духовни възрасти, дхармата на кшатрията и т. н. Кшатрията като цар например има задължението да пази поданиците си и изпълнява това задължение, като води войни и като наказва престъпниците в страната. В състава на дхармашастрите се включва юридическият трактат „Артхашастра“, създаден в края на IV в. пр. Р. Хр. и посветен на изкуството на политиката и управлението на държавата. В трактата редица от правните норми са представени с религиозните си основания, особено що се

отнася до регламентирането на правните отношения на представителите на различни варни. Провежда се например различаване на брака свещенодействие и брака покупка (не-дхармичния брак): при първия е достатъчно съгласието на бащата, който дарява дъщеря си; по-трудно се разтрогва годежът; имуществото на сключващите брак се обединява; разводът е невъзможен и др.

Разпространение

Индуизмът е традиционната религия на живеещите в Индия вярващи, където индуистите са около 700 млн. Разпространен е също и в Непал, частично в Шри Ланка и Бангладеш, както и сред разселилите се по света индийци.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какви са специфичните особености във вярванията, религиозните представи и богопочитанието през ведическия период?
2. Кои са основните характеристики на брахманизма – на религиозно-философските нагласи и на представите за брахмана?
3. Какви са отличителните особености във вярванията и религиозния култ в късния индуизъм?
4. Напишете есе на тема: „Боговете, времето и човекът в индуизма като „религия на фантазията“.
5. Какви ценности според вас ни открива индуизмът?

ДЖАЙНИЗЪМ И СИКХИЗЪМ

1. Джайнизъм

Джайнизъмът е религия, основана в Индия през VI в. пр. Р. Хр. Според самите джайни тази религия е вечна и през сегашния период от живота в света се „появява“ и „изчезва“ седем пъти; с други думи, седем пъти традицията е била прекъсвана. Всяка нейна нова поява е свързана с дейността на **тиртханкар** („проправящ брод“), който провъзгласява свещеното учение.

Махавира Джина и религиозната община (сангха)

Двадесет и четири са тиртханкарите, които джайнистите почитат. За основател на религията в сегашния ѝ вид се смята двадесет и четвъртият от тях – принцът от кастата на кшатриите Вардхамана Джната, наричан *Махавира* („Великият герой“) *Джина* („Победителят“).

Повечето източници сочат, че той е роден през 599 г. пр. Р. Хр. близо до град Вайшали, в древното царство Магдаха (днес Северен Бихар), в семейство, принадлежащо към кастата на кшатриите. Повечето източници говорят за обичаен живот на принца до началото на религиозното му подвижничество, за негов брак и дъщеря. Към 30-годишната си възраст принцът напуска дома си, дълго странства по долината на р. Ганг, отдавайки се на 12-годишна все по-сурова аскеза (продължително гладува, отказва се от сън), за да се освободи от телесните привързаности. И тогава под едно дърво той получава всезнание (кевала-джняна). Въпреки сходството с получаването на просветление от Буда (Сидхарта Гаутама) в двете религии има различия. Във всеки случай от съпоставките на текстове става ясно, че будистите се отнасят скептично към джайнисткото разбиране за всезнание. А един кевалин, носител на кевала-джняна, е от джайнистка пледна точка всезнаещ: той познава и обзира в миг „всички състояния на всички живи същества в света“, познава тяхната мисъл, слово и действия във всеки миг от техния живот.

Махавира Джина започва своята проповед. Основава заедно с най-близките си ученици монашеска община (сангха). През 527 г. пр. Р. Хр. той умира, но умира за този свят, защото за джайнистите това е неговата нирвана, последното освобождение от колелото на преражданията и от кармата (съдбата). С неговата нирвана настъпва „нова ера“, в която „проправящият брод“ дава възможността човекът, преминал на „другия бряг“, да бъде сиддха (съвършен).

Проповедта на Махавира намира прием предимно сред градското население в различни индийски градове: Вайшали, Раджагриха, Капилавасту, Наланда. Сред последователите му възникват разногласия и към края на I век окончателно се оформят две направления, запазили се и до днес: **шветамбари** („облечени в бяло“, отличителен признак са белите им дрехи) и **дигамбари** („облечени в небе“, в „четирите страни на света“, т. е. без видимо облекло). Шветамбарите са по-умерени в аскетичните предписания, дигамбарите – по-сурови.

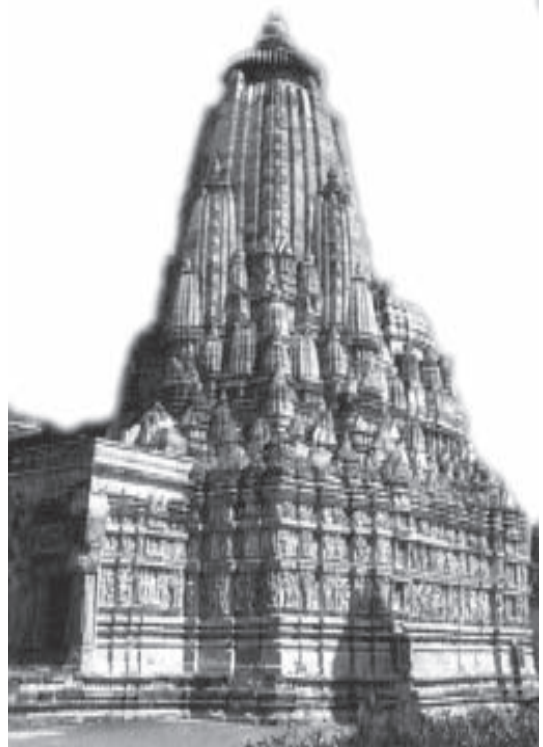
Канонична литература

Каноничните текстове на джайнистите са много и целият свод на каноничната литература придобива сравнително завършен вид около девет века след нирваната на Махавира. Основният канон на шветамбарите се състои от 12 книги, в които се съдържат уставните правила за живота на монаси и миряни, принципите на учението и критериите за различаване на истинно от неистинно учение, възгледи за блаженството,

текстове за подвижничеството на постниците, на възвисилите се до освобождение и др. Дигамбарите се съмняват в автентичността на шветамбарските канонични текстове и приемат за достоверни други книги, в които се излагат космологични представи, митологични представи за времето, въпроси на теоретичната и на практическата философия (етиката) и на ритуала. И двете направления признават един от най-важните текстове, представящи джайнистките възгледи – оформената от гуру Умасвати „Таттвартхадхигама-сутра“ (I–II в.).

Митологични представи

Според митологичните представи на джайнистите Махавира Джина е последният тиртханкар, след него не предстои раждането на друг. Но това се отнася само за настоящия период от живота на света. А според джайнистите времето е циклично и образът на колело с 12 спици е синтезиран израз на представите за възходящи и низходящи неравномерни периоди, които се разкриват в низходящ ред така: „добър-добър“: блажено време, когато хората се раждат близнаци от двата пола, имат гигантски ръст, живеят много дълго и щастливо и се прераждат направо в богове; „добър“: в него животът е все още, макар и в по-ниска степен, щастлив и благополучен; „добър-лош“: в него, макар че все още се раждат близнаци и се прераждат в богове, хората вече изпитват страдание, ето защо се появява в света и първият тиртханкар; „лош“: в него животът на хората става по-кратък и те могат да се преродят както в животни или низши същества, така и в богове и сиддхи (съвършени), тук джайнистката религия е в апогея си за съответния

Джайнистски храм

период, появяват се последователно следващите 23-ма тиртханкари, след което джайнистката община изчезва, а с това и самата религия (след смъртта на Махавира Джина настъпва края на такъв период); „лош-лош“: период на деградиране, в който животът на хората е кратък и неплодоносен, животни и растения са обречени на гибел, на адски горещини и сковаващ студ. Този последен период продължава 21 хиляди години, след което настъпва отново „лош“ период, после „лош-добър“, в който ще се появи нов тиртханкар, после – „добър“, в който ще дойдат и останалите 23-ма „проправящи брод“, и т. н. във възходяща градация, докато настъпят отново времена на блажено съществуване. След което обаче отново колелото се завърта и започва нов низходящ период с шест етапа. Тези серпантини на времената се вият в централните митологични земи – в центъра на света е Джамбудвипа (митологично царство в Индия).

Джайнистката митология говори за безкрайно много божества, които обитават подземния, средния и небесния свят. Всеки клас божества има свои индри („царе“). Но по-високо от божествата са сиддхите (съвършените), ето защо не само хората, но и божествата ги почитат.

Принципи на религиозното учение

Митологичните представи за множество божества се съчетават у джайнистите с религиозно-философско учение, според което е безсмислено да се говори за Бог, който твори. Идеята за творението е свързана с начало на света във времето, а според джайнистите светът няма начало, нито край. А и как безтелесен Бог би могъл да твори телесни субстанции?

„Джива“ (душа) е несътворена, вечна идеална субстанция, по природа безтелесна; тя обаче може временно да се „свързва“ с вещество, да придобива „тяло“ – така върху нея да „полепва“ карма. Кармата се оприличава на вещество, тя накърнява активността на душата поради човешките действия – те я „натрупват“. Смисълът на съществуването на дживите е да си помагат една на друга. Множеството дживи присъстват „навсякъде“, оживотворяват хора и богове, животни и растения. Но до своето действително предназначение те достигат само у оногова, който може да се освободи от бремето на „полепналата“ карма. Само хората, понеже притежават ум, могат да станат свършени – сиддхи. Свършеното състояние на джива е сиддха-джива (свършена душа) или мокши-джива (освободена душа). А това е целта и смисълът на религиозните усилия на джайниста. Той следва да се избави от всички страсти, от гневливостта, горделивостта и алчността, причинени от неговото невежество. Ето защо така важна се оказва тук аскезата, както и овладяването на правилното (джайнисткото) учение. Има и „мяра“ на времето, през което активната аскеза трябва да даде плод – дванадесет години (колкото са продължили аскетичните усилия на Махавира Джина). В противен случай животът на човека губи смисъла си.

„Трите драгоценности“

Махавира Джина оставя като духовно завещание на своите последователи „три драгоценности“ (триратна), необходими за освобождението:

- **Правилен възглед:** вяра в принципите на джайнисткото учение (дхарма); тази вяра укрепва благодарение на свършеното знание.
- **Правилно познание:** свършено познание – всичко трябва да се знае в неговата цялост (като едновременно това и не-това, като съществуващо и не-съществуващо), и само така човек достига всезнание, което вече не може да му бъде отнето.
- **Правилно поведение:** поведение в съответствие с пет „велики обета“:
 - а) *ахимса*: съзнателно ненасилие спрямо което и да било живо същество, спрямо всичко, живеещо на земята и „под земята“ (в почвата). Този централен обет за правилно поведение кара джайнистите да прецеждат водата, която пият, да закриват носа си, да носят вързани клонки, с които метат пред себе си по пътеките, по които минават; да не се хранят през нощта (за да не погълнат, без да искат, някаква дребна живинка). Религиозната идея, мотивираща обета за ахимса, е идеята за равенство на всички дживи: потенциално всяка джива, независимо от това, че „приема“ и низши телесни въплъщения, може да достигне свършено състояние. Именно това е причина джайнистите да не приемат кастовото деление. В религиозен план това изискване има статута на онзи категоричен императив, според който човек не бива да прави на никого друго това, което не желае да бъде сторено на самия него.
 - б) *сатя*: да изричаш правдива реч. Изричането на истината следва да е облечено в истинна форма. Речта трябва да е добра, човек да се въздържа от лъжа, от словоблудство, от грубост, от вулгарност.

- в) *астея*: да не присвояваш нищо, което не ти принадлежи. Всяко живо същество трябва да има всички условия, за да живее благополучно, ето защо не би следвало да му се отнема каквото и да било, което представлява част от тези условия. По-буквално: не кради.
- г) *брахмачаря*: да бъдеш целомъдрен. От монасите се изисква да не са подвластни на сетивни желания, да се предпазват от тях дори в помислите си. А за миряните това означава: не прелюбодействай.
- д) *апариграха*: да се въздържа от всякакви привързаности към сетивното, към охолствата на светския живот. Искаме да чуем, да видим, да вкусим нещо приятно, но това ни привързва към сетивната сфера и в последна сметка ни прави зависими от нея, а тъкмо това тласка човека отново в самсара (в колелото на преражданията).

Всекидневно богослужение

Всекидневното богослужение (пуджа) включва молитви, отправени към сидхите – обект на почитание са именно сидхите. Встъпващият в религиозната община (сангха) приема обетите и под ръководството на учител – гуру, който го наставлява в учението, получено от последния тиртханкар, и започва своята религиозна дейност, насочена към отстраняването на всичко кармично. Джайнистите нямат свещенство. Допускат обреди като жертвоприношения, сключване на брак и кремации да бъдат извършвани с помощта на индуистки духовни лица. Храмовете са красиви, с колонади. В тях се поставят статуи на тиртханкарите в символни цветове и със символни животни (например Махавира се изобразява в жълт цвят и с лъв).

Джайнизъмът се разпространява сред градското население, сред слоеве на търговци и изобщо на хора, които не се занимават със земеделски тип дейност – една съществена причина за това е, че в този тип дейност трудно може да бъде съблюдаван обетът за ахимса.

Разпространение

Днес джайнистите са близо 7 милиона и живеят предимно в западната част на Индия, но немалобройни групи джайнисти има и в други страни, например във Великобритания. Развиват мисионерска дейност за разпространението на религията по света (централната им мисия е в Алигджан, в щата Утар Прадеш).

2. СИКХИЗЪМ

Сикхската религия се заражда през XV в. на основата на синтез на индуизъм и ислям и придобива своя специфичен облик постепенно, като остава по-близка до исляма във вероизповедните принципи, а до индуизма – в културно-традиционалните си характеристики. Тази религия възниква в Северна Индия, в установилия се там Делхийски султанат. Индуистките нагласи се оказват толерантни по отношение на ислямската вяра, като откликват с особена чувствителност на ислямската мистика (суфизъм) – на възпяваната в тази мистика „религия на любовта“ към един Бог.

Гуру Нанак и началото на сикхската религия

Основател на религията на сикхите е гуру Нанак (1469–1539) от гр. Лахор в щата Пенджаб. Сред влиятелните предшественици на гуру Нанак ще споменем индуса Намдев

(1270–1350), за когото смисълът на религията е в любовта – бхакти, и прочутия Кабир (1440–1518), тъкач от Бенарес (тогава Варанаси), който проповядва равенство на всички вярващи в Индия, независимо от кастовия им произход, пред един Бог.

Така индуисткият принцип бхакти става съзвучен с проповядваната в суфизма преданост и любов към единния и единствен Бог. А индуисткото разбиране за гуру става съзвучно с разбирането за сакралния статут на учителя суфи. Гуру Нанак намира привърженици сред представители на различни, по това време вече вътрешноразчленени касты, без съмнение благодарение на идеята за равенство пред Бога. Той установява обща трапеза за всички, независимо от кастовия им произход, възрастта, пола и дори от религиозните убеждения. Призовава към активно служене на Бога, защото пасивната аскеза според него няма особен религиозен смисъл. Към края на живота си, след дълго странстване, основава в гр. Картапур (Пенджаб) религиозната община на сикхите. Сикхите считат себе си за последователи на Нанак, за негови ученици („сикх“, произхождащо от санскритската дума „шиша“, означава „ученик, последовател“). Духовната дейност на общината се осъществява под наставничеството на авторитетната фигура на гуру.

Ляво: Сикх

Дясно: Златният храм в Амритсар

С установяването на династията на Моголите настъпва културен подем в Индия (от това време е прочутият дворец Тадж Махал, издигнат от Шах Джахан). Сикхската община получава покровителство в лицето на император Акбар (втората половина на XV в.). Той предоставя на сикхите земя и осигурява възможност те, тогава под наставничеството на четвъртия гуру Рам Дас (1574–1581), да установят центъра на своята община в град Амритсар („град на безсмъртието“) и да издигнат своя главен храм – Златния храм, разположен върху свято езеро.

Свещената Книга

В Златния храм се поставя свещената книга на сикхите „Ади Грантх“ („Изначална книга“). Книгата съдържа 3384 химна (на хинди, а в по-късните варианти и на говорения в Пенджаб език пенджаби). Началото на запис на тази книга е поставено от двама неизменни спътници на гуру Нанак – музикант мюсюлманин и индиец, които записват проповедите му. Вторият гуру, Ангад, събира проповедите на гуру Нанак. „Ади Грантх“

получава свой относително завършен вид при петия гуру – Арджун. Към нея се прибавят химните както на самия Арджун, така и на неговите четирима предшественици. По-късно в нея десетият гуру Говинд Сингх прибавя химните на своя баща, деветия гуру Тегх Бахадур. Счита се, че в химните звучи „вътрешният глас на Гуру“ (гурбани).

След смъртта на последния, десети гуру (през 1708 г.) тя се приема за „Гуру Грантх Сахиб“ (Божествена книга гуру) и ѝ се оказва почит като на жив гуру. Сикхите приемат разбирането за съществуване на един вечен, безкраен Гуру, чиито поредни възплъщения са десетте исторически съществували гуру и чието окончателно възплъщение е „Гуру Грантх Сахиб“.

*Скъсай с фалшивите приятели и потърси съвършен Учител.
Приятели те ни изоставят още в този живот,
но Учителят не ни изоставя дори след смъртта.*

Теологични възгледи

Бог е „диханието на всичко, което живее“ и всички, които са предани Нему и Го обичат, са братя. Гуру Нанак изповядва преклонение пред Единия и Единствен (Ек) Бог. Вярващите могат да наричат Бога – Вахег уру – с различни имена (Господар, Харе, Аллах, Рама, Сахиб, Йехова и др.), но никой не знае собственото му име. Индуисткият хенотеизъм катенотеизъм се трансформира тук в монотеистичен възглед, сходен с този в исляма. Бог е своето истинско име (Нам, Сатнам) – като с това истинско Име Той присъства в сътвореното. И същевременно Той е повече от своето Име и е отвъд всяко име и форма (ниранкар). Той е Вечният, Безсмъртният Един (Акал Пурах).

Като невидим Бог е свръхкачествен (ниргун), но е и обърнат към човека с качества (сагун), означени с различните Негови имена. Всяко видимо Негово възплъщение по подобие на аватарите на Вишну би Го „потопило“ в сферата на преходното – сфера, която е подвластна на самсара. Но невидим, нероден, безначален, Той е недосегаем от колелото на преражданията.

Учение за освобождението

Освобождението на човека от преражданията се счита за възможно благодарение на „опората“ на човека в Божието Име. За постигането на такова освобождение са разработени медитативни техники. Първото равнище на освобождението предполага „припомняне“ и съзерцание на Божието Име. Това равнище се счита за постигане на сагун-нирвана – единение с обърнатия към човека в единството на качества си Бог. Но окончателното избавяне от преражданията е възможно на следващото равнище: като ниргун-нирвана – потапяне в свръхкачествената Божия същност. Но и тази пределна религиозна цел не изисква от човека краен аскетизъм и отшелничество. Гуру Нанак проповядва действителен религиозен живот, проповядва религиозна любов – да обичаш Бога и да му служиш – това ще рече да служиш и на хората, да се грижиш за тях.

Монотеистичната ориентация на сикхите се съчетава с възгледи за човека като превъплъщаващо се същество, което се стреми да се освободи от самсара. Според ученията на гуру (гурмат) религиозната цел е освобождение (мукти) от преражданията. Преходът от живот към живот е проява във видими форми на единството на човешкия живот. А преходът от живот към смърт в колелото на преражданията има своето подобие в прехода от будност към сън – ето защо преди сън сикхът произнася молитва с погребален характер (Сохила Махала).

Религиозна община (халса) и особености на култа

В облика на религиозната община се привнася компонент на военна организация от времето на осмия гуру Хар Говинд (през 1606 г.). Император Аурангзеб (1618–

1707), ревностен мюсюлманин традиционалист, започва преследване на индуисти и мюсюлмани шиити. Опитът на следващия гуру Тегх Бахадур да защити правата им става повод императорът да започне гонения спрямо мощната вече община на сикхите, Тегх Бахадур приема мъченическа смърт заедно с две хиляди свои сподвижници. Това става причина десетият гуру Говинд окончателно да конституира (през 1699 г. в Анапур) общината като военизирана религиозна структура. Сикхите полагат клетва за вяност и защита с оръжие на правата на своята общност – халсата („община на чистите“).

Встъпващите в халсата, а към нея вече се приобщават всички способни да носят оръжие, прибавят към името си прозвището „сингх“ (лъв). Те се задължават да носят обозначавани като „петте К“: 1) брада и дълга коса (кеш), 2) гребен, събиращ косите под тюрбан (кангха), 3) къси панталони, удобни за сражения (кач), 4) къс меч (кирпан), 5) стоманена гривна (кара). Жените, принадлежащи към общината, приемат прозвището „каур“ („принцеса“).

Основните нравствени принципи в халсата са: вяност, братство, служение. Встъпването в халсата и молитвите се предхождат от ритуални умивания. На членовете на халсата е забранено да употребяват алкохол, тютюн, наркотизиращи вещества; те следва да се въздържат от кражби, от прелюбодейства, от хазартни игри.

Специално място в богослужебния култ имат молитвата и съвместните трапези, за които е отредено място в храма. Към храмовете има помещения за религиозно обучение. „Гуру Грантх Сахиб“ е предмет на особено благоговейно отношение. Всяка вечер с факелна процесия тя се съпровожда от Златния храм в Амритсар до срещуположния мраморен храм Акал Тахт („Трон на Безсмъртния“), символ на властта в света, а сутрин се връща тържествено по обратния път. В религиозната традиция се утвърждават чествания на Книгата, съпроводени със специални песнопения (джапа) и с култови действия с общото название „бхакти“.

Опитите на сикхите в Пенджаб за установяване на държавна независимост са жестоко потушавани (особено през 1984 г.). Независимо от универсалисткия характер на религиозната цел религията им днес има черти, характерни за една национална религия, тя консолидира сикхите в тяхната етническа идентичност.

Разпространение

Сикхите са близо 20 милиона души, съсредоточени предимно в щата Пенджаб (те говорят езика пенджаби за разлика от живеещите тук индуисти, говорещи хинди). Конфликтите между мюсюлмански Пакистан и Индия стават причина за вълна от емигриращи сикхи през 1947 г., които се установяват предимно във Великобритания, където издават свой вестник („Сикхски куриер“). Сикхски общини днес има още в Канада, в САЩ, в Източна и Южна Африка, в Австралия и др.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Какви са сходствата и какви – различията, между индуиста и джайниста в разбирането за висша реалност, за статута на човека в религията, в сотериологичните възгледи (в разбирането за освобождение)?
2. Напишете философско есе на тема: „Етическите послания на джайнизма“.
3. Характеризирайте религиозния облик на сикхите: възгледи за Бога, за религиозната цел, специфики на култовата дейност. Как мислите, в кои моменти разбиранията на сикхите за Бога и за постигането на религиозната цел се различават от тези на индуистите?
4. Какви ценности ни разкрива религията на сикхите?

ЮДАИЗЪМ

Типологични особености

Юдаизмът е древната религия на евреите, напуснали Египет, страната на своето робство, и получили чрез своя пророк Моисей Божия Закон. Названието „юдаизъм“ произлиза от името на Юда, чийто род е най-многобройният сред всички дванадесет еврейски колена в Древен Израел – от този род произхождат цар Давид, укрепил Израелското царство (XI в. пр. Р. Хр.), и неговият син, мъдрият цар Соломон. Юдаизмът е първата в човешката история религия, в която се приема Откровение на Бог. Монотеизмът е другата ѝ съществена особеност. Тя е и първата исторична религия – религия, в която Бог е осветил историческото време, вложил е в историята висш Божествен Промисъл. Чрез тази религия евреите удостоверяват собствената си идентичност, принадлежността си като народ към древната вяра на „Авраам, Исаак и Иаков“, към древните традиции на своя народ. Евреите, съществуващи като народ от около 20 века пр. Р. Хр., считат себе си за следващи във вярата пророка от XIX в. пр. Р. Хр. Авраам (авраамити) – това е според тях първообразецът на истинската вяра.

1. Свещените книги и Десетте Божи заповеди

Свещените книги

Библията на юдеите се състои от „Тора, невимим ве кетувим“ – „Учението, пророците и Писанията“.

- **Тора (Учение)** включва Петокнижието:
Берешит (Битие), Шмот (Изход), Ваикра (Левит), Бемидбар (Числа), Дварим (Второзаконие).
- **Невимим (Пророци):**
Невимим ришоним (ранни пророци): Иисус Навин, Съдии, 1 и 2 Царства, 3 и 4 Царства;
Невимим ахароним (късни пророци): големи пророци: Исаия, Иеремия, Иезекиил; малки пророци: Осия, Иоил, Амос, Авдий, Иона, Михей, Наум, Авакум, Софония, Агей, Захария, Малахия.
- **Кетувим (Писания):**
Псалтир, Притчи Соломонови, Иов, Песен на песните, Рут, Плач Иеремиев, Еклисиаст, Естир, Даниил, Ездра, Неемия, 1 и 2 Паралипоменон.

Тези 39 свещени книги съвпадат с канонизираните в християнството книги на Стария Завет. Записани са в периода между X и II в. пр. Р. Хр. Писмената Тора е утвърдена на основата на четири древни записани текста: Яхвист (от името на бог Яхве), Елохимист (от „елохим“ – множествено число на „бог“), изворните корпуси на Левит и Второзаконието. Тя бива уподобявана на вода за жадуващите. „Раби Ханина бен Иди казал: „Защо словото на Тора се уподобява на водата, както е написано: „Вие, които жадувате! дойдете всички при водите?“ (Исаия 55: 1). За да се покаже, че както водата напуска високите места и слиза към ниските, така и словото на Тора напуска високомерните и остава със смирените“ (Талмуд, Таанит 7а). Словото в свещените книги е *боговдъхновено*, пророците са само посредници при приемането на Откровението. Опитите за библейски формален критицизъм (засягащ авторството на библейските

текстове), правени от Барух Спиноза (*XVII в.*) и от лидера на еврейското движение за просвещение Моисей Менделсон (*XVIII в.*), срещат решителен отпор от страна на ортодоксалните равини.

От II в. пр. Р. Хр. датира и най-пълният запис на познатите дотогава текстове на Библията – в гръцкия „превод на 70-те“, или т. нар. Септуагинта. В този вариант има книги (апокрифи), които не са приети като канонични. От III в. се появяват и други текстове, предимно апокалиптични, възвестяващи нова ера на земята или възнесение на небето (Книга на Енох, 4 книга на Ездра, 2 книга на Варух и др.), но те остават извън свещения канон. От апокалиптичните книги канонична остава само тази с пророчествата на Даниил.

Освен писмената Тора има и неин устен вариант. Устната Тора е част от традицията, т. е. от преданието, словото в нея не е така строго фиксирано, а и то се допълва с много коментари. Тази Тора е записана през II век и в своя вече оформен вид се нарича **Мишна** (повторение). Мишна има два „пласта“. Първият е *Халака* (закон): законодателни текстове, в които се обсъждат въпроси на религиозната традиция в сферата на човешките отношения и бит, норми на живот, на различни дейности, постулират се определени норми на наказателното и гражданското право. Вторият „пласт“ на Мишна е *Агада*: предания и разискване на въпроси с теологичен характер. На основата на Мишна с нейните законодателни текстове и последвалата я коментарна литература се оформя законодателният корпус на юдейската литература – **Талмуд**.

Така законодателството на юдеите се утвърждава като религиозно по характера си и за ортодоксалните юдеи то остава такова до ден днешен. Правните норми, предписани в Талмуда, се считат за идеални и са представени чрез образци за това как е постъпвано в определени ситуации. Налага се обаче талмудистите, които тълкуват религиозно-правните норми, да търсят начини, по които те могат да се приложат в конкретните изменящи се ситуации. Два са първоначално вариантите на Талмуда: йерусалимски (съставен в Палестина) и вавилонски (съставен в диаспора, т. е. в разселение). Те са написани от учители (*амораим*). Коментарните текстове в тях се наричат **гемара** (завършване). Съставят се специални разяснителни коментари към Тора – мидраш.

Скрижалите на Закона: Десетте Божи заповеди

Тора разказва за Сътворението, за съдбата на хората преди и след Потопа, за египетското робство и изхода от Египет, за дванадесетте Израилеви колена и др. Тези събития подготвят евреите за историческото начало на самата религия, а нейното начало е поставено, както се счита, с получаването на Божиите заповеди от Моисей през около 1250 г. пр. Р. Хр.

1. Тогава Бог изрече (към Моисея) всички тия думи, като каза:
- I. 2. **Аз съм Господ, Бог твой, Който те изведох от Египетската земя, от дома на робството.**
- II. 3. **Да нямаш други богове освен Мене.**

Тората се пази зад завеса

4. Не си прави кумир и никакво изображение на онова, що е горе на небето, що е долу на земята, и що е във водата под земята;
 5. не им се кланяй и не им служи, защото Аз съм Господ, Бог твой, Бог ревнител, Който за греха на бащи наказвам до трета и четвърта рода децата, които Ме мразят,
 6. и Който показва милост до хилядно коляно към ония, които Ме обичат и пазят Моите заповеди.
- III. 7. **Не изговаряй напрасно името на Господа, твоя Бог, защото Господ няма да остави ненаказан оногова, който изговаря името Му напрасно.**
- IV. 8. **Помни съботния ден, за да го светиш;**
9. шест дена работи и върши (в тях) всичките си работи;
 10. а седмия ден е събота на Господа, твоя Бог: недей върши в него никаква работа ни ти, ни син ти, ни дъщеря ти, ни робът ти, ни робинята ти, ни (волът ти, ни оселът ти, нито каквото и да е) твой добитък, нито пришествецът ти, който се намира в жилищата ти;
 11. защото в шест дена създаде Господ небето и земята, морето и всичко, що е в тях, а в седмия си почина; затова Господ благослови съботния ден и го освети.
- V. 12. **Почитай баща си и майка си,** (за да ти бъде добре и) за да живееш дълго на земята, която Господ Бог твой, ти дава.
- VI. 13. **Не убивай.**
- VII. 14. **Не прелюбодействуйвай.**
- VIII. 15. **Не кради.**
- IX. 16. **Не лъжесвидетелствуйвай против ближния си.**
- X. 17. **Не пожелавай дома на ближния си; не пожелавай жената на ближния си, (нито нивата му), нито роба му, ни робинята му, ни вола му, ни осела му, (нито никакъв негов добитък) – нищо, което е на ближния ти. (Исход 20: 2–17)**

Каменните скрижали на Закона са поставени в първия Йерусалимски храм, издигнат през X в. пр. Р. Хр. от известния с мъдростта си цар Соломон, син на псалмопевеца цар Давид. Те остават в основата на консолидирането на юдейската религия. Тя е по същината си религия на Закона. Законът е даден на евреите и тяхно е задължението да го спазват, за да може в историята си човекът да се подготви за живот под единовластие на Бога. Във „Второзаконие“, където заповедите се повтарят в малко по-различен вариант, е казано: „Тия думи, които ти заповядвам днес, да бъдат в сърцето ти (и в душата ти); и внушавай ги на децата си и говори за тях, кога седиш в къщи и кога си на път, кога си лягаш и кога ставаш; и завържи ги на ръката си за знак, и да бъдат те превръзка над очите ти“ (6: 6–8). „И тъй, слушай, Израилю, и залягай да изпълниш това, за да ти бъде добре, и да се размножите твърде много, както Господ, Бог на твоите отци, бе говорил, (че ще ти даде) земя, дето тече мед и мляко.“ (6:3).

В християнството се приемат Десетте Божии заповеди, дадени чрез Моисей. Приемат се и Откровените книги. С редица свои основни нагласи юдейската религия става „почва“, върху която „израства“ християнството.

2. Принципи на религиозното учение

Свещената история, хилиазмът и Обетованата земя

Юдейската религия е исторична, Бог е осветил самата история. Свещеното историческо време е линейно, то се отмерва от сътворяването на света. А светът е сътворен според юдеите през 3761 г. пр. Р. Хр. Едно след друго следват шест хилядолетия, които съответстват на шестте дни на Творението. Историята е свещена, защото нейният ход е определен от Бога, той е вложил в нея цел и предназначението на човека е да

спазва Закона, за да се подготви за осъществяването на тази цел. И както в седмия ден Бог си почива от трудовете си и това е денят на Божествен покой, така и седмото хилядолетие се очаква да бъде хилядолетие на „покой“, на благополучен живот с Бога. Идеята, че ще настъпи такава „хилядолетно царство“, се нарича **хилиастична** идея.

Установяването на „хилядолетно царство“ в Обетованата земя – Ханаан – е изпълнение на обещанието, което Бог дава на „своя народ“, изпълнение на сключения с този народ Завет. В това се съсредоточава **сотериологията** на юдаизма. Но Заветът е „договор“ и другата страна в него е човекът. А той е призван да съблюдава Закона според сключения съюз (берит) с Бога. Хилиазмът слага знак на очакване, което изисква от човека активност. И активността му се съсредоточава преди всичко в изпълнението на Закона и в благочестивото обръщане към Бога.

Хегел нарича юдейската религия „религия на възвишеното“. Духовното възвисяване чрез „безкрайна вяра“ откроява пред нас теоретичния аспект на религията. Месианските надежди са свързани с очакване на спасител – посредник между Бог и човек, който да произхожда от рода на цар Давид, но юдеите го очакват като човек, не и като Богочовек. По-определена би била, продължава Хегел, една цел, която можем да наречем практическа, тя обаче би намерила израз във възпълнение на Бога, каквото е за юдеите непредставимо. Вярата на юдеите, непоколебима като вярата на Авраам, намира израз в благочестивостта, в „страха Божи“ и в праведността пред Бога.

Теологични възгледи

Юдеите утвърждават религията си като строго монотеистична в условията на политеистични вярвания на всички съседни народи. Но най-решителната им съпротива е срещу идолопоклонничеството, срещу поклонението пред кумири, създадени от човешка ръка. Мирча Елиаде смята, че монолатрията при тях преминава в монотеизъм: от почитане на един Бог и същевременно признаване на съществуването на боговете на другите народи – в почитане и признаване на съществуването само на един Бог. Библейският Яхве е почитан и преди установяването на монотеистичната вяра. Но ето че Библията говори за Бог с непроизносимо Име, обозначаващо чрез тетраграмата IHVH – „Този, Който е“, Който единствен е съществуващ и поради това единствен е вечен, защото да съществува и да съществува вечно не са две различни неща. В Тора, Пророците и Писанията, се срещат имената Яхве, Ел, Елохим (Всемогъщият), Ел Шадай (Всесилният), Адонаи (Господарят), но остава безпрекословно разбирането, че човек не може да знае и да произнесе собственото име на Бога. Както остава безпрекословно разбирането за неизобразимост на Бога, поради което в юдаизма няма иконография.

Религиозната общност се консолидира окончателно в отстояването на строго монотеистична вяра след разрушаването на Йерусалимския храм през 70 година. Усилията на много учители се съсредоточават в разработването само на законодателната литература и коментиране на Тора. Но проработването на теологични възгледи в по-строг смисъл на думата „теология“ става по-активно под влиянието на елинистичната мисъл. Първият опит за синтезиране на елинистична философия и юдейски възгледи прави Филон Александрийски (20 г. пр. Р. Хр.–45 г.). Теологичните идеи кристализират в разбиране за единственост на Бога, в разбирането му като Бог-Творец, Свят, Справедлив, Човеколюбив и Милосърден, Бог на гнева, Премъдър Бог. Бог е непостижим иначе освен в Откровението, Той, който е създал и света, и човека, направлява и техния живот.

По принцип в ортодоксалния юдаизъм не се утвърждават строги догматични принципи, разкриващи истините на вярата. Опит за формулиране на веровите принципи прави философът Моисей Маймонид (XVIII в.), повлиян от Платоновата идея за безсмъртието на душата и от християнската идея за възкресението. Ето тези принципи:

1. Вярвам в съществуването на Създателя и на провидението.
2. Вярвам в единствеността на Бога.
3. Вярвам в безплътността на Бога.
4. Вярвам във вечността на Бога.
5. Вярвам в култа единствено към Бога.
6. Вярвам в думите на пророците.
7. Вярвам, че Моисей е бил най-големият от всички пророци.
8. Вярвам в откровението на Тора, осенило Моисей на Синай.
9. Вярвам в неизменността на Закона и откровението.
10. Вярвам във всезнанието на Бог.
11. Вярвам във въздаването според делата на този свят и на другия.
12. Вярвам в идването на Месията.
13. Вярвам във възкръсването на мъртвите.

Кабала

За развитието на теологичната мисъл оказва влияние юдейската *мистика* – *кабала*. Кабала е мистична традиция, която представя опитите на човека да се възвиси до единството на Бог, човек и свят чрез проникване „отвъд“ външния пласт на словото на Тора. Разпространявана като езотерично тайно учение, което се опира на Тора, и е толкова стародавно според кабалистите, че започва от самия първосътворен Адам. Вниманието им е насочено към проникване в единството на Бог, свят и човек от пантеистични позиции, поставен е акцент върху тълкуването на символиката на числото, на имената, на йерархията на духовния „свят“. Особено привлича идеята за Божието присъствие, за Божията слава – **Шехина**. От II в. датират кабалистични писания, но най-популярен става записък в книгата „Зохар“ (Сияние) от XIII в.

3. Религиозна практика и традиции

Принципите на ортопраксията (правилното практикуване на религията) са установена в Тора и в Талмуда. Юдеите представляват религиозна общност, която не е консолидирана чрез Божествена санкция (каквато има Църквата, обединяваща християните). Такива общности има в различните страни, където са представени евреите в диаспора – разселение, което започва още от времето на вавилонския плен през VI в. пр. Р. Хр. и става особено активно след изгарянето на Йерусалимския храм през 70 г.

Равин на празника Рош Ашана

От времето на Великото преселение на народите в ранносредновековна Европа разсеяните се в различни страни евреи постепенно престават да бъдат етнически еднородни. Това, което ги обединява винаги и навсякъде, е чувството за принадлежност към „избрания народ“.

Чувството за религиозен дълг и за мисия в отредения му отрязък от време на свещената история съпровожда юдеите през целия им жизнен път и придава смисъл на всичките им дейности. Всичко, което е дадено на човека, му е дадено от Бога, за да го пази и умножава. Цени се успешната дейност, активността в труда, в умножаването на богатството, в търговията.

При древните юдеи (до 70 г.) централен момент на култа е жертвоприношението, осъществявано от жреци, които са храмови служители (левити) в Йерусалимския храм. Принасяни са били жертвени животни. Кръвта според юдеите е носителка на живота. Ето защо в традицията остава валидна категоричната забрана върху употребата в храната на продукти, съдържащи кръв.

В диаспора богослужението се осъществява в **синагогите** – домове за събиране и молитви. Специалните богослужебни функции се поемат от **равините**. Те за законоучители – не им се приписва дадена от Бог власт и някакъв по-висок йерархичен статут. Авторитетът им се гради върху знанието и умението за тълкуване на Тора и Талмуда. Тяхно задължение е да знаят и прилагат религиозния закон, да ръководят молитвите и централния празник шабат, да извършват брачни и траурни церемонии.

Богослужебните действия в религията днес са съсредоточени основно в молитвата. В синагогите се отправят към Бога общи и частни молитви (за общите се изисква присъствието на най-малко 10 пълнолетни мъже). Задължително е обръщането при молитва с лице към Йерусалимския храм. Молитвите се извършват по правило три пъти дневно и включват обща част с благословения и специална част (конкретно съдържание на молитвата).

Благодарствена молитва вярващият произнася обикновено в дома, след хранене. Общата трапеза у дома възпроизвежда традицията на древното жертвоприношение. Същевременно в такава молитва той се „пренася“ в „мястото“ на съвместния пир при настъпването на месианската ера. Ето такава молитва:

„Благодарим Ти, Господи, Боже наш, за това, че си дал в наследство на нашите бащи желаната, обилна и добра земя... и за това, че си запечатал върху нашата плът знака на Своя завет, за Тора, на която Ти си ни научил, за Твоите закони, които си ни дал... за живота, благодатта и любещото милосърдие, които Ти си ни дарил, и за храната, с която непрестанно ни храниш и ни подкрепяш всеки ден, по всяко време на годината, всеки час... Боже наш, Отче наш, води ни, дарявай ни храна и подкрепа, подкрепи ни и ни избави по-скоро, Господи, Боже наш, от всички наши беди...“

Празници

Изключително важни в религиозния живот на юдеите са установените в традицията празници. Сред тях особено място заема **Шабат** – съботният ден на покой.

В него се припомня денят на Божи покой след шестте дни на Творението. Денят е отреден за почивка от всякакъв труд и е отдаден на Бога в благодарност за душата, създадена в този ден. Произнасят се молитви, семейната трапеза се освещава.

Централен празник е **Рош Ашана** (Глава на годината, или Нова година). Отбелязва се на 7 октомври, в деня, когато Бог е създал света през 3761 г. пр. Р. Хр. На тържествена служба в синагогата тръби шофран (рог от овен). Припомнят се жертвеността и вярата на Авраам и началото на единението на еврейския народ с Бога чрез Авраам. **Йом Кипур** е ден на изкуплението, на покаянието, ден на пост, общо богослужение и молитви; посветен е на Моисей, поискал прошка от Бога заради непреодоляното идолопоклонничество (пред златния телец) на евреите в пустинята. **Сукот** (празникът на Шатрите) припомня за четиридесетгодишното странстване на евреите през пустинята към Обетованата земя; юдеите остават в продължение на седмица в сламени колиби. В края на тази седмица празнуват **Симхат-Тора** („радостта от Тора“) като край на литургичната година, като четат откъси от Тора и танцуват, държейки в ръце свитъци със священите текстове. **Пасха (Песах)** отбелязва освобождаването на евреите от египетското робство преди около 3500 години. На празника се приготвя специална трапеза (седер) с жертвено агне. На **Шавуот** се празнува получаването на Тора от Моисей на планината Синай – празникът е праобраз на християнската Петдесетница и се свързва в съзнанието на евреите с духовния смисъл на свободата. **Ханука** е празник на светлината, на който се палят специални осемстволни светилници менора – припомня се освещаването на Йерусалимския храм през II в. пр. Р. Хр., на което по чудесен начин осем дни (вместо един) продължило да гори маслото за светилниците.

Празниците са свързани с много специални ритуали и обреди, които се спазват във всяко еврейско семейство.

Ритуали и всекидневен живот

Неотменното придържане към традицията предполага и необходими религиозни актове, чрез които човекът се приобщава към вярата и към религиозната общност. Първият такъв акт е обрязването, което е знак за принадлежността към общността, акт на инициация („ново рождение“). То се извършва обикновено около 8-ия ден от рождението на момчето. Религиозното образование, което започва в семейството и продължава с помощта на равините в синагогата, е необходимо, за да достигне детето до своето религиозно пълнолетие. Тогава то става „дете на заповедта“ (момчето – „бар мицва“, момичето – „бат мицва“) и това се ознаменува със специален акт в синагогата.

Особена ценност за юдеите представлява семейството – то дава възможността да се умножи народът, наследил Авраам (баща на множеството) и Сарра (майка на множеството). Това освещава брачните церемонии. Сключването на брак в синагогата изисква свободно съгласие на новобрачните, които се свързват в съюз пред Бога под общо покривало. Всяко родено еврейско момче се счита за потенциален Месия: „Може

Скрижалите

би той ще бъде?“ – очакват евреите. Затова бездетността се преживява като наказание, като нещастие и злочестие. Развод се получава само след продължителни процедури и решение на съдебния орган на равините.

Традиционални религиозни норми предписват и определени правила за хранене. Има разрешена храна (кошерна) и забранена храна. Забранява се употребата на храни, съдържащи кръвни продукти (кръвта трябва предварително да се изцеди от месото), употребата на определени меса (свинско, от хищни птици, от морски животни без люспи и др). Разделят се месни и млечни храни.

Направления в юдаизма

Наред с ортодоксалния юдаизъм възникват направления, които се отличават по отношението си към религиозната традиция.

Реформиран юдаизъм. През 1840 г. в Германия придобива официален характер възникналото в рамките на юдейската религиозна общност движение за реформиране на юдаизма. Според реформаторите юдеите не бива да смятат себе си за тъждествени с нация, а за граждани на страните, в които живеят. А това означава, че следва да бъдат подвластни не само на юдейското религиозно законодателство, а и на гражданското законодателство на съответните страни. Достатъчно е да се изповядват най-изконните за религията ценности – Шабат (съботния ден на покой) и идеята за хилиазма. Идеите на реформаторите се споделят от много евреи в Западна Европа и в САЩ.

Консервативен юдаизъм. Възниква като реакция на реформаторското движение и също води началото си от 1840 г. Привържениците на това направление считат, че юдеите, където и да живеят, следва да се придържат изключително към собствената си религиозна традиция, включително и до законодателната (с някои неизбежни адаптации към конкретни ситуации).

Хасидизъм

Това е движение на благочестиви юдеи (от ивритската дума „хасид“ – благочестив), което има възродителен характер. Началото му поставя равинът Израел бен Елиезер през XVIII в. и най-широкото му разпространение в началото е в Литва и Полша. Целта на движението е да се възстанови благочестивото духовно преклонение пред Бога и близостта с Бога. Бог присъства у целия човек и за разлика от аскетичните настроения хасидите изпитват и проповядват радост от това присъствие, граничещо с физическа близост. Екстатични танци и песни съпровождат мистичното възвисяване. Харизматичното духовно лидерство се предава от един на друг „цадик“ (праведник). Мистично настроените хасиди считат за осветено това духовно учителство, което понякога не е в съзвучие с официалния авторитет на равините.

Разпространение

Юдаизмът днес се изповядва от около 20 млн. вярващи, по правило евреи по рождение. А да си евреин по рождение, това ще рече да си роден от майка еврейка. Не е популярен прозелитизмът, т. е. практиката на „обръщане“ на хора от друга в собствената вяра. В Израел са съсредоточени близо 4 млн. юдеи и заселването там се счита за „възвисяване“ (алия). Преобладаващата част от юдеите живеят в разселение и най-много те са в САЩ (над 6 млн.), в Русия (около 3 млн.). Значителни юдейски общности има в европейски и в латиноамерикански страни.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Съставете „портрет“ на представителя на юдейската религия, като всеки от вас прибавя по някакъв нов „щрих“ към предишния.
2. Какво характеризира възгледите на юдеите за Бога?
3. Представете хилястичната идея и спецификата на юдаизма като исторична религия.
4. Напишете есе на тема: „Десетте Божии заповеди и етическите норми в живота на съвременния човек“.
5. Дискусионен клуб: Какво е мястото на юдейската религия в историята на религиите?

ДАОИЗЪМ И КОНФУЦИАНСТВО

В Китай съжителстват различни религии, две от които с основание могат да се нарекат „китайски“, с други думи, да се считат за свързани с народността и националната идентичност на китайците: това са даоизмът и конфуцианството. Будизмът, който по принцип не позволява да бъде обвързан с национална идентичност, след проникването си в Китай претърпява трансформации, които го правят по-близък до светосещането и традиционната култура на китайците.

1. Даоизъм

Даоизмът е преди всичко вътрешно единна система от възгледи за висшата реалност – Дао – и за света (Поднебесната) и човека в тяхното отношение към Дао. Ето защо и исторически, и логически мистичната философия тук предшества утвърждаването на повсеместно изповядвана и практикувана религия.

1. 1. Мистичен (философски) даоизъм

Лао-дзъ и „Дао дъ дзин“

Мистичното учение, което очевидно се опира на мистичен опит и което става най-дълбокото основание на даоистката религия, се свързва с името на **Лао-дзъ**. Името му означава „Старец/мъдрец дете“; предполага се, че е роден през 604 г. пр. Р. Хр. в княжеството Джоу. За живота му не се знае много. Оттепя се от чиновническа дейност поради размирици в княжеството и странства до края на живота си, обвеян с мистериозност. След среща с него Конфуций го представя като оседдал вятъра дракон, който за разлика от птицата, от рибата, от звяра няма с какво да бъде „уловен“ – как да се намерят средства той да бъде разбран?

Свещена книга на даоизма става трактатът на Лао-дзъ „Дао дъ дзин“ (Книга за Пътя и добродетелта“ или „Книга за Пътя и неговата сила“). Трактатът е записан, както се предполага, в края на живота му. Този трактат е литературният първоизточник на преживяваната в мистичен опит даоистка „философска религия“. Още в структурирането на трактата е зало-

Лао-дзъ

жено разбирането за сакралност на числовия символ (например наличието на 81 джана (глави), т. е. четири тройки и две деветки, говори за съвършенство на структурата).

Дао се разкрива като свръхбитие неизменен принцип, който се самополага в битие – в именуемо Дао – и така има битие и съдържа в себе си всяко битие. То е всичко и същевременно нищо (Велика Пустота) – не е нито едно от съществуващите неща. То е източникът на всичко и онова, към което всичко се възвръща. За да проникнем в разбирането за Дао, нека си припомним например следното: свръхформения, свръхкачествен и съответно притежаващ съвършено качество, именуем Брахман от Упанишадите; Единното в първата и във втората хипотеза на Платоновия „Парменид“, Слънцето Благо в „Държавата“, което е отвъд съществуването, ала дава всяко съществуване и възможност за познание...

И така, в началото на „Дао дъ дзин“ е казано следното:

*Дао, което може да се изрече,
не е постоянно Дао.*

*Име, което може да се именува,
не е постоянно име.*

*Пустотата
е начало на Небето и Земята.*

*Пълнотата
е майка на десетте хиляди неща.*

*Ето защо
чрез постоянната пустота
се стремим да съзърцавам нейната тайна;
чрез постоянната пълнота
се стремим да съзърцавам нейния предел.*

*Тези двете заедно се появяват,
но различно се именуват.*

Заедността се нарича съкровеност.

*На съкровеното още по-съкровеното –
това е врата към рояка тайни.*

Лао-дзъ, *Дао дъ дзин*, I (прев. Антоанета Николова)

Ин-Ян

На Дао не се приписват творчески функции в онзи смисъл, в който говорим за творение на личностен Бог, нито Откровение. Но бидейки „преди Небето и Земята“, Дао е Пътят на всичко, вечният източник на живота, на смисъла и на битийния и нравствения ред на всичко, и предхожда боговете, които се почитат от вярващите даоисти. „Преди“ религиозната вяра в божествата те имат доверие (син) към Дао.

Дъ – това е добродетел и сила на Дао: добродетел не просто и само в морален смисъл, а преди всичко като онтологично съвършенство, като качествена природа, и отгук – собственото качество на всяко нещо, за да бъде то самото, в собственото си съвършенство. Дъ е сила блага, благодатна и чиста, мистично-магическа, която поддържа и „храни“ всичко, чрез която Дао се полага в **ци** (жизнена сила, „енергетична есенция“), а чрез „ци“ – в множеството на нещата. „Дао ражда едно, едно ражда две, две ражда три, а три – всички (десетте хиляди) неща...“ (*Дао дъ дзин*, 42). Всяко нещо е хармонично, съразмерно единство на **Ин** и **Ян** – на женско (тъмно, подвижно) и мъжко (светло, устойчиво) начало и всичко е свързано с всичко. Противоположностите ин и ян взаимно се проникват, редуват се в живота на природата и на човека, както се редуват нощта и денят, зимата и лятото, смъртта и животът.

Самоестествеността на Пътя – ето кое привлича мистика и представя първообраза на съвършен живот отвъд всички редуващи се в света противоположности. „Човекът следва Земята, Земята следва Небето, Небето следва Дао, Дао следва естествеността (т. е. следва самото себе си)“ (25). Затова мъдрецът, дао-човекът следва да не действа, съвършенството му се изразява в **недействие (у-уей)**. А то е всъщност дейно недействие, интензивна пределна съсредоточеност в следването на самоестествеността на Пътя.

Даоисткият философски мистицизъм достига своя апогей у *Джуан-дзъ* (IV в. пр. Р. Хр.). Неговият трактат „Джуандзъ“ представя изкусително „странстване в безпределното“, потапяне в безкрайността неизчерпаемост на Дао. Равенството пред Дао – това е едно от основните положения тук. Всички хора, всички неща, всички мнения са равни от гледна точка на безкрайността – и са единни във „великото Единство“, във „великото Слово“, което не може да бъде изречено с нашите изгубили смисъла си думи. Така всичко може да се види с вътрешен взор в „сиянието на правдата“ и може да се стигне до свръхсловесното различаване на Дао и не-Дао, а това е смисълът на мистичния опит. „Който е познал несловесното различие на Дао и не-Дао или който има способности (за познание на истината), бива наричан съкровищница на Небето (на естеството). Този, в когото вливат, без да препълват, от когото черпят до дъно, без да знаят неговия източник – него наричат пазещия в себе си светлината“ (*Джуандзъ*, 2).

Възвръщането в родното лоно, в утробата на самоестествения ритмичен живот на Дао е в съзвучие с идеята за безсмъртие на носителя на мистичния опит. Но високите равнища на мистицизма предполагат философски дълбини, които са труднодостъпни за религиозното съзнание на неговото всекидневно равнище.

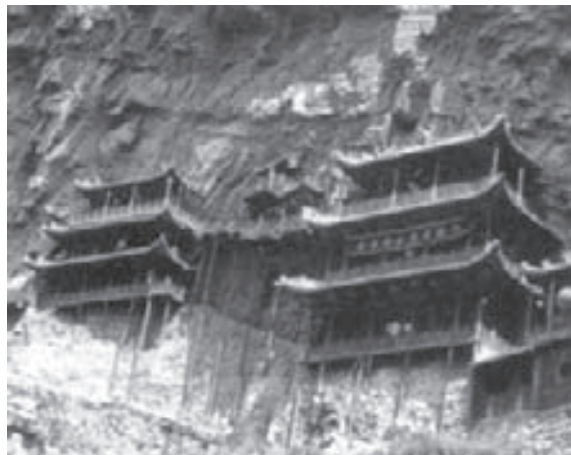
1. 2. Религиозен даоизъм

За съществуване на даоизма като религия със съответни идейни принципи и култови практики можем да говорим от II век. Утвърждаването на религиозния даоизъм е свързано с името на Джан Даолин, приел религиозната титла „Небесен учител“.

Божества и почитанието им

Даоистите обожествяват Лао-дзъ и приемат, че от него започва традицията на „небесното наставничество“. Издигат храмове в негова чест и специален обект на поклонение стават самият Лао-дзъ, неговото учение и учениците му.

В митологичното съзнание на даоистите не губят силата си представите за възникване на света от един андрогинен първочовек – Пангу. Много важен е за тях и още един устойчив мит – за идеалния Жълт Император (Хуанди), който успявал да примири противоположностите и възцарявал мир в Поднебесната. Представите за блажено съществуване, за „златен век“ под управлението на Хуанди остават свързани в съзнанието на даоистите с търсенето на безсмъртие. Тайнствените способности да станеш безсмъртен представляват част от тайното, езотерично знание. В пантеона на даоизма присъстват Безсмъртни, на които са

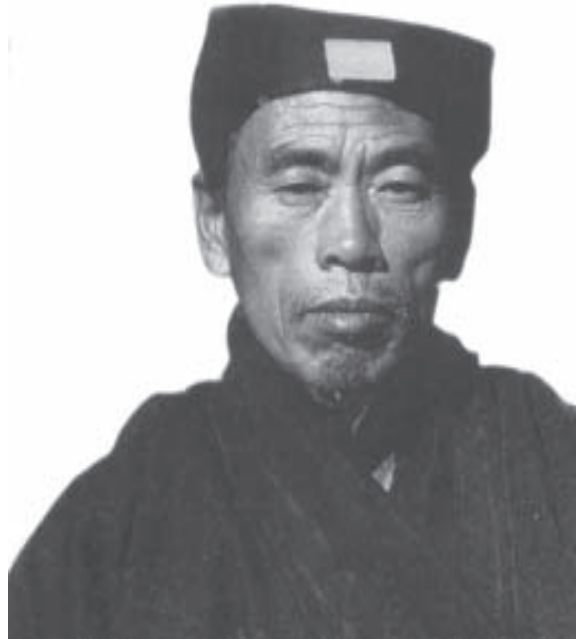

Даоистки наскален храм

поверени символизиращи безсмъртието праскови. Обожествяват се и хора, например „Осемте Безсмъртни“, на които например се приписва такова тайно знание и които са посредници с отвъдния свят на блаженото съществуване.

В пантеона присъстват и по-древни божества, например Божественият земеделец (Шъннун) – хората си го представят като идеален император, който първи култивирал земята. Един от най-разпространените култове е този към бога на огъня Хуокун. За сакрални се смятат петте първоелемента, от които е конституиран светът (вода, земя, огън, метал, дърво): според преданията техните „души“ живеят на небето и оживотворяват пет небесни тела. Освен Хуанди, покровител на свещения център на света, се почитат божествени Императори – пазители на „портите“ на четирите посоки на света. Селищата имат свои божества покровители, обект на почитание и обредни действия са митични животински същества – дракони, змии и др. Огромен брой добри и зли духове населяват всичко, включително и човека. Жертвоприношенията на добрите духове (месо, плодове и др.) и пропъждането на злите духове с тамян и с магически действия представляват част от всекидневните ритуални действия на жреците и на вярващите. Тези действия съпътстват молитвите им, отправени към различни божества.

В даоизма рано се установява монашество. Не е съществувало строго регламентиране на живота на монасите чрез уставни изисквания. Първоначалната роля на манастирите постепенно се снижава и интензивният мистично-вглъбен монашески живот все по-рядко служи като образец на религиозен живот за мнозинството вярващи.

Даоистки свещеник

Представи за безсмъртието

Но основна религиозна интенция на даоистите остава стремежът за постигане на безсмъртие. Сложните инициационни актове, за да се роди човекът отново – вече безсмъртен и съвършен, – се предшестват от комплекси от физически ритуални действия за очистване: ограничаване на храненето, усвояване на съответни ритуални пози („костенурка, „щъркел“ и др.), дихателни практики до постигането на „утробно“ дишане. Смисълът на тези упражнения е духовете, присъстващи у човека, да покорят грубата телесност. Всички тези упражнения стават компоненти на даоистката алхимия. Но не секва популярността и на легендите за търсенето на мистериозното „цинобърно хапче“, гарантиращо безсмъртие.

Етически възгледи

Етическото нормиране на религиозните отношения се определя от представите за безсмъртие. От трактата „За постъпките и възмездията“ (записан през XV в.) става

ясно, че добрите и лошите постъпки следва незабавно да бъдат възнаградени или наказани. Става ясно още, че са формирани възгледи за „безсмъртие на небето“ и „безсмъртие на земята“ (а то е да продължиш колкото е възможно времето на живота си, както и да останеш в паметта на хората). И се изброяват необходимите „добри дела“, за да станеш безсмъртен на небето, и онези, които са необходими, за да станеш безсмъртен на земята: например човек да натрупа целомъдрие, да се отнася сърдечно към всички същества, да бъде синовен, обичлив към по-малките си братя и смирен пред възрастните, да изпитва жалост към сираците, да не накрънява живота на насекомите и дърветата, да изпитва жалост към постъпващите злонамерено и радост за тези, които притежават високи качества, да произвежда много и да взема малко за себе си, и т. н. Изброяват се и „лошите дела“, за които човек следва да бъде наказван: ако вреди тайно на честното и доброто, ако не почита по-възрастните и Учителите, ако мами обикновените хора, ако е груб, избухлив и безчовечен и т. н.

Разпространение

Понастоящем привържениците на даоизма са около 20 млн. души, живеещи както в Китай, така и в други страни.

2. Конфуцианство

Конфуций

„Аз не създавам, а предавам: аз вярвам в древността и я обичам“ – тези думи на Конфуций, основателят на конфуцианството, са емблематични. Устойчива основа в религията и във философските си възгледи той открива именно в съвършенството на древността.

Конфуций

Конфуций (латинизирана форма на името Кундзъ или Кун Фу-дзъ – „Учителят Кун“ (551–479 г. пр. Р. Хр.) е роден в княжеството Лу и произхожда от знатен род. Останал рано без баща, трябва да се грижи за прехраната на семейството си. Известно време е съветник на главата на княжеството. След това се оттегля от чиновническата си дейност и се отдава на учителство. В продължение на 14 години живее като изгнаник. Дълго търси идеален управник, който да следва образа, завещан от управниците на някогашните княжества Ин и Джоу. Сам той счита за своя мисия възстановяването на древна традиция. Реформира местни вярвания в духове, възвръща древното почитание на Небето. Древността е за него живият и живителен източник на свързаността на Небе и Земя, от нея идва установен ритуал, ето защо е важно този ритуал да се спазва. Конфуций основава и училище, защото смята регламентираното образование за особено необходимо. В своето странстване е следван неотменно от учениците си, които, както се счита, наброяват близо три хиляди. Последователите му го обожествяват и през III в. пр. Р. Хр. започват да издигат храмове в негова чест.

Канонични книги

Основният конфуциански канон съдържа пет канонични книги:

- **„И дзин“ (Книга на промените).** Според древно предание от Жълтата река изплувал дракон, който имал на гърба си тъмни и светли петна – те били разчетени като осем триграми – комбинации от прекръснати и цели линии – изразяващи Ин и Ян. От триграмите при техните комбинации се образували 64 хексаграми и тези хексаграми – всяка от тях символ от шест линии – съставляват съдържанието на „И дзин“ като гадателна книга. Особено внимание при предсказването с помощта на хексаграмите се обръща на превръщанията им – тези превръщания съответстват на определени преходи в съдбата на хората.
- **„Ши дзин“ (Книга на песните).** Съдържа древна поезия, събрана и обработена от Конфуций. Основен мотив в „Ши дзин“ е всесилието на Небето (Тян) и присъствието му в Поднебесната (Тянся). Небето се възпява като баща и майка, то ражда човека, то дава на Поднебесната и на човека тялото и правилата на отношения между хората. Синът на Небето е този, който единствен познава волята на Небето: той е на върха на йерархичната пирамида в Поднебесната, господар, чиято власт е дадена от самото Небе. Книгата съдържа още песнопения, изразяващи почитанието към прадедите, както и такива, свързани с обичаите и всекидневния живот на хората. Конфуций препоръчва на младите да четат „Ши дзин“, защото в нея няма нищо порочно.
- **„Шу дзин“ (Книга на историята).** Древна история от времето на императорската династия Яо до Шан, която обхваща седемнадесет века (до VII в. пр. Р. Хр.). Конфуцианецът се интересува от собствената си история като от образец, на който да се подражава.
- **„Ли дзин“ (Книга на ритуала).** Съдържа ритуални правила, които да се следват във взаимоотношенията на хората (между император и поданици, родители и деца, по-възрастни и по-млади).
- **„Чун-цю“ („Пролет-есен“, или летопис на пролетта и есента).** Летопис на княжеството Лу за периода от VIII в. до около V в. пр. Р. Хр.

По времето на династията Хан, от II в. пр. Р. Хр., конфуцианството придобива статута на държавна религия и към основното „петокнижие“ се прибавят още четири канонични книги („вторичен“ канон). Това са книгите: „**Да сюе“ (Великото учение)**, която съдържа учение за принципите и пътя на самоусъвършенстване на човека според Конфуций; „**Джун юн“ (Книга за златната среда)**, в която се представят принципите на равновесността и хармонията; „**Лун юй“**, книга с беседи и разсъждения на Конфуций, и „**Мъндзъ**“ – книга, в която се излагат възгледите на най-ревностния конфуцианец и възродител на конфуцианската традиция Мъндзъ (372–289 г. пр. Р. Хр.).

Небето и свещената йерархия на Поднебесната

Според конфуцианците „Небето не говори“ и никой не може да знае „волята“ му освен „сина на небето“ (т. е. императора). И той е, който единствен може да оказва почитание на Небето. Различават се Дао на Небето и Дао на Земята. Но тъй като небесното Дао (Пътят на Небето) е непознаваемо за човека, за него остава валидно изискването да се придържа към предписанията на ритуала – така той следва земното Дао. „Вярвай твърдо в правилното учение – настоява Конфуций, – с живота си защитавай правилния път. В държава, в която е опасно, не ходи; в държава, в която цари смут, не живеи. Ако в Поднебесната цари дао, е срамно да бъдеш беден и незнатен; в държава, в която няма дао, е срамно да бъдеш богат и знатен.“

Конфуций с учениците си

Култът към прадедите

„Какво не може да няма човекът? – пита Конфуций, и отговаря – прадеди.“ Ето защо е толкова важно според него почитанието на предците. Култът към предците не е основан в разработени възгледи за участва на човека след смъртта, защото, по думите на Конфуций, „ако не знаете какво е животът, как бихте могли да знаете какво е смъртта?“.

Родовете почитат своя родоначалник, в специални храмове се извършват жертвоприношения и други култови действия, изразяващи това почитание. Първоначално в тези храмове са били поставяни копринени кукли и статуи, символизиращи предците,

Както твърди Хегел, всичко външно става за китаеца вътрешно – устройството и хармонията на държавата се поддържат от отношенията на съподчиненост, а те принадлежат на култовата страна на самата религия. Индивидуалността не открива себе си като обособена и тя придобива ценност и достойнство само когато е обхваната в ритъма на цялото на Поднебесната, на идеалната империя. А това е ритъм на редуване на Ин и Ян и тяхното хармонизиране.

Конфуцианците отстояват възгледите си за неравенство, за установена йерархия „върхове“ и „низини“: затова господарят трябва да бъде и да се нарича господар, подчинените – подчинени, башата – баща, синът – син – тези отношения са в предустановена хармония. Мъндъ издига в качеството на идеал човеколюбивото управление на Поднебесната или „просветеното“ господство: самото Небе е дало на управника Поднебесната и управляваният народ вижда действията на своя управник също както ги вижда Небето. Ето защо едно „просветено господство“ следва да осигури на поданиците постоянни занимания и средства за съществуване.

Тъй като култът към Небето е прерогатив на императора, култовата дейност на поданиците е насочена към почитание на прадедите, както и към стриктно следване на нормите на отношения и правилата на поведение.

а по-късно на тяхно място се практикува поставяне на дъсчици с изписани на тях имена на починалите – счита се, че при моленията душите на предците се възвръщат сред живите. След смъртта на родителите се спазва траур в продължение на три години – толкова, колкото родителите са хранили и отглеждали своите все още безпомощни невръстни деца. Важно е от религиозна гледна точка за конфуцианеца да остави потомство, за да се почита паметта му. Но съществуват и религиозни обреди в памет на онези, които нямат следовници по род на земята.

Ритуалът (ли)

В конфуцианството особено ясно се откроява самосъзнанието на древния китаец за централност в Поднебесната, Китай се разбира като символизиращ централност в сакрален смисъл. А сакралният център на самата Поднебесна свързва нейните обитатели с древното, което е по-съвършено от настоящето. Такъв свещен център е **ритуалът (ли)**. В конфуцианството няма духовници, а учители по церемониал, които следят за строгото спазване на правилата на ритуала. Но има **пет основни задължения**, които са регламентирани и спазването на които е задължително: отношенията на императора и на народа един спрямо друг, между бащи и деца, между по-големи и по-малки братя, между жени и деца, както и задължения на хората едни спрямо други.

В „Лун юй“ Конфуций казва: „Уважителност без ритуал е празна суетливост; внимателност без ритуал е страхливост; смелост без ритуал се превръща в бунтарство; прямота без ритуал е грубост. Когато благородният мъж е усърден в изпълнението на роднинските си задължения, то сред народа процъфтява жън. Когато благородният мъж е верен на старите обичаи, то народът е честен.“ Без ритуала в Поднебесната биха настъпили безредици. Самият Конфуций е считал, че следва да се спазват 300 религиозни обрета и 3000 норми на правилно поведение и отношения. Ритуалните предписания не противоречат на определени нравствени норми от рода на съдържащата се в следната мисъл на Конфуций: „Защо е необходимо да се отплащате за злото с добро; с какво тогава ще се отплатите за доброто?“

Жън

Конфуцианецът няма мистични нагласи подобни на даоистките. Религиозната цел в конфуцианството е **жън**, което се разбира като човеколюбие, като взаимност. Човек следва да се стреми да стане възплъщение на жън, чрез себе си да разкрие, че да имаш жън и да бъдеш жън е едно и също нещо. Но жън – това е и способността на човека да бъде почителен, добър, да се отнася към другите с доверие, да е внимателен при разговор (да не обижда другите), да помага за усъвършенстването на другите и за поддържането на тяхната активност. Взаимността предполага обхващане на цялата сфера на човешките отношения. „Ако не знаете как да служите на хората, казва Конфуций, как бихте могли да знаете как да служите на боговете?“

На конфуцианеца е присъща активност. Той не споделя пасивно-съзерцателна или страдателна позиция в религията и в нравствените и социалните отношения. Човеколюбивият човек е „в покой“, в хармония със себе си и с другите и е „дълговечен“, но той винаги се стреми да утвърди сред другите правилния път, най-добрите дела, да им помага в постигането на собственото им предназначение.

Благородният мъж (дзюн-дзъ)

Конфуций смята, че човек трябва да се придържа към „златна мяра“: да преодолява крайностите, като избягва прекомерната съдържаност (внимателност), както и прекомерната несдържаност (гневливост). Предписваният като нравствен императив постулат „не причинявай на другите това, което не желаш за себе си“, за да няма вражда в държавата и в семейството ти, изисква придържане към такава „златна среда“. Да се

придържа строго към нея успява само онзи, който има съвършенство на добродетелността („дъ“). Такова съвършенство обаче се постига трудно и не се среща често вечна преданост към пределното съвършенство, а достигането до такъв предел е приоритет предимно на **дзюн-дзъ** („**благородния мъж**“). Той именно е вече тъждествен с жън.

Благородният мъж, считат конфуцианците, е „кръг и е несравним“. Това е своеобразен идеал за съвършенството на човека. Но дори и благородният по произход, ако не притежава жън, трябва чрез действие да се стреми да достигне жън. Дзюн-дзъ се различава от низшите в йерархията (по произход), които „сами по себе си“ нямат жън и следва да съблюдают нормите, предписани от благородния мъж. Той има вродено знание за ритуала, ето защо е необходимо да бъде учител на останалите и да съдейства за хармонизирането чрез ритуала на цялото на Поднебесната.

Разпространение

Конфуцианството е разпространено освен в Китай още и във Виетнам, в Корея и сред емигрантите китайци по света.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. *Как в мистичния даоизъм се разбира висшата реалност – Дао – и възвръщането към лоното на Дао? Вероятно ще ви помогне една древна китайска притча, преразказана от Джуан-дзъ:*

„Разх ождайки се на север от Червените води, Жълтият прародител (Жълтият Император) се изкачил на върха на планината Съюз на по-големите братя, а когато се връщал, отправил поглед на юг и изгубил своя Черен бисер (Дао). Пратил Знанието да го намери, но то не го намерило; пратил Виждащият паяжина отдалеч (Зрението) – и той не го намерил; пратил Препиращия се (Красноречието) – и той не го намерил; пратил Подобния на небитието (Случая) и Подобният на небитието го намерил.

– Колко е странно – възкликнал Жълтият прародител, – че можа да го намери именно Подобният на небитието!“

(„Джуан-дзъ“. В: „Древнокитайски мислители“. С., 1980, с. 233–234, прев. Б. Белливанова)

2. *Дискусионен клуб: С какво даоистът би направил възможен културния диалог Изток–Запад?*
3. *Анализирайте основните религиозни възгледи на конфуцианците.*
4. *Направете сравнителен анализ на етическите възгледи на конфуцианеца и „не-конфуцианеца“, като изберете сами една ясно очертана гледна точка на „не-конфуцианеца“ (напр. на християнин, на античен грък, на юдеин или друга религиозна позиция).*

ЗОРОАСТРИЗЪМ

Религия на доброто или светлината (Хегел), на святата мъдрост, на огнепоклонниците – така бихме могли да определим зороастризма – религията, основана от пророка Заратустра. Тя е религия светла и оптимистична, и същевременно поставяща човека пред отговорността постоянно да избира между добро и зло, да следва най-добрия избор за света и за участта на човека – този на бога на доброто Ахура Мазда („Мъдрият Дух“). Тази изключителна по своята духовна мощ и влияние в културната история религия е официалната религия на Персия при управлението на три династии – Ахемениди, Партяни и Сасаниди (през периода от VI в. пр. Р. Хр. до VII век – до завладяването на Персия от арабите).

Заратустра

За пророка, основал религията на поклонниците на Ахура Мазда, не е известно много. Роден е вероятно през VI в. пр. Р. Хр., произхожда от рода Спитама. Преминава специалното обучение, предвиждано за жрец (заотар) и 15-годишен приема посвещение в свещенослужение. В достигналите до нас източници се говори за три брака на Заратустра. При предприетите странствания Заратустра остава дълбоко потресен от несправедливостите, причинени от поклонниците на девите – от военните набези с цел да се заграбят земи и добитък.

Откровение от Бога на доброто, Ахура Мазда, Заратустра получава според преданието на 30-годишна възраст. Проповедите, към които той пристъпва, след като се уверява в пророческата си мисия, са в родния му край, в Мидия, ала понеже се оказва неразбран и дори преследван, се установява в Бактрия. Намира покровителство в лицето на цар Вишtasпа. Тук Заратустра създава религиозна община с твърдо установени принципи и ритуали. Той загива от ръката на преследвал го през целия му живот войнстващ жрец.

Авеста

Свещеното писание на зороастрийците, „Авеста“ („Свещено знание“), е дадено чрез откровение, което пророкът Заратустра получава от Ахура Мазда. Езикът, на който векове наред е препредавано устно съдържанието на Писанието, се счита за свещен; днес той бива наричан „авестийски“ и се говори само от изповядващите зороастризмъ. Записването на свещения текст започва според някои източници от III век, а според други – едва през VI век. Към времето на превземането на Персия от арабите „Авеста“ включва 21 книги (наски), съдържащи освен богослужебните текстове и систематизирано изложени знания от различни области. Голямата част от книгите са унищожени или пропаднали. До нас са достигнали четири книги, основна сред които е „Ясна“ („Богослужение“), съдържаща химни и молитвени песнопения при богослужения. В нея се намират най-древните текстове – гати, датирани от времето на живота на самия Заратустра, тук е и Символът на вярата на зороастрийците. По-късните придружени с коментари версии са известни като Зенд-Авеста.

Теологични възгледи

Зороастризмът, който е и реформиране на предишните персийски вярвания, има теологичен „пласт“. За върховно божество се признава Ахура Мазда (Ормузд): Мъдрият Дух, Който е всезнаещ, всевиждащ, абсолютен в чистотата си и висш в лъчезарността си. Той излъчва от себе си творческа ипостас – Спента Майнью („Свят Дух“). Ахура Мазда създава човека и твори с помощта на излъчваните от него Амеша Спенти (Безсмъртни Свети). Последователно от Ахура Мазда се излъчват: Воху Мана („Благ

Помисъл“), олицетворяващ съзидателното добро – с него като с Логос е сътворено всичко, чрез него е дадено Откровението, той създава и пази първосътворената крива; Арта-Вахиста („Съвършена Правда“), олицетворяващ истината и справедливостта, универсалния макрокосмичен и микрокосмичен ред, създател и покровител на огъня; Хшатра Вайрия („Желана Власт“), олицетворяващ царството на волята на благия бог, създател и покровител на металната небесна твърд, която е като щит върху земята; Спента Арамаити („Свято Благодение“), покровителка на самата земя (жена и дъщеря на Ахура Мазда); Хаурватат („цялост“, „здраве“, „съвършенство“), покровител на

Ахура Мазда

водите; Амеретат („безсмъртие“), покровител на растението. Седемте Амеша Спенти могат да се мислят като ипостазирани съвършенства на Ахура Мазда, те са единни в мисълта си, в словото си и в делото си.

Освен тях зороастрийците считат за добри, „достойни за почитание“ („язата“) някои божества от по-древни ирански вявания – напр. Митра, Анахита, и ги различават от недостойните деви.

Злият дух Ангра Майню (Ариман), олицетворител на лъжата и принцип на злото, е „близък“ и антипод на Ахура Мазда. Той обаче е лишен от присъщото на Ахура Мазда всезнание и това е причината действието му да се осъществява единствено като деструктивно по отношение на съзидателното добро. Зороастрийската теология отхвърля появилото се еретично учение за божество Зурван („Време“) – отец на Ахура Мазда и Ангра Майню, а с това всички опити да бъдат накарънени представите за изключителното място на Ахура Мазда като Творец.

Учение за трите ери

Според зороастрийците животът на света се разгръща в три ери. Първата е **ерата на сътворението** и в нея безразделно се осъществява творческата сила на благия и всезнаещ Ахура Мазда с помощта на шестте Амеша-Спенти. Творението се осъществява на два етапа: първият етап е сътворение на основата – цялото творение е на този етап все още в мисълта на Ахура Мазда, то е невидимо, без телесна обвивка и осезаем облик. Вторият етап – това е придаването на видими форми, на телесна обвивка и осезаемост на творението; на този етап творението, всъщност седемте творения (човекът, кравата, огънят, небесната твърд, земята, водата, растението), придобиват цялост и съвършенство.

И тъкмо тогава в тях прониква злят дух Ангра Майню. С помощта на девите и на сонм демонични духове („друджи“ – „лъжи“) той поражява сътвореното, причинява безверие, безплодие, похот, противоестествени влечения, болести, смърт. Той убива първосътворения човек и първата крава, той прави водата солена и превръща плодородни земи в пустини, той уврежда огъня с дим. Друджи изпълват света и проникват в човешката душа, стават причина за всеки грях и за всеки позор. С намесата на Ангра Майню в благосътворения свят започва **втората ера – ерата на смешението** – и всъщност животът на човека във времето протича в тази ера. За човека са зададени предварително принципът на доброто и принципът на злото и негова следва да бъде отговорността за избора между добро и зло. Изборът на добро е изначален в творението, той е първообразът на всеки избор, който зороастриецът следва да извърши в своя живот доброволно и свободно. Понастоящем, в ерата на смешението, доброто и злото са съществуващи, ето защо е нужно със сърце да се приема вярата в Ахура Мазда и в неговите благи божества, строго да се съблюдават нормите на религиозния живот и предписанията за ритуално очистване от всичко скверно. Човекът има за свое религиозно предназначение да съдейства всеотдайно на силите на доброто, за да бъде възстановено съвършенството на творението. Всеки става причастен към религиозния идеал не чрез произхода си, а по силата на своя онтологичен и нравствен избор и отговорност.

След смъртта на човека душата, отделила се от тялото, бива поставена на съд за всичко, извършено през индивидуалния живот на човека. Мястото на този съд е Мостът Разделител (мостът Чинват), а съдията е бог Митра. На авестийски името Митра ще рече „вярност“, „клетва“, а за зороастрийците клетвопрестъплението е греховно колкото сто лъжеучения. От „тук“ всяка душа, водена от „даена“ (правилна вяра, или собствената съвест на човека), попада, според представите на зороастриеците, в рай или в ад, или пък в „място на смесените“ (чистилице), в което няма мъка, но няма и радост.

Но не е възможно пълно блаженство, докато не е настъпил Последният съд – съдът над всички, възкресени в ново тяло (защото тъкмо цялостният човек е съвършено творение на Ахура Мазда). Всеобщото възкресение настъпва в миг на чудодействие (фрашокерети). В последна битка Ангра Майню и демоните деви са унищожени, и злото, погълнато от „река от разтопен метал“, е окончателно отделено от света. Неправедните преживяват втора смърт, отслужва се последно богослужение (ясна) и се приготвя „бяла хаома“ – всички блажени, преминали през изпитанията на втория съд и вкусили от тази хаома, стават навеки безсмъртни, смъртта и тлението са унищожени завинаги, настъпва вечното царство на Ахура Мазда.

Кулите на мълчанието

Есхатологичните представи на зороастрийците са свързани с очакването на спасител (или спасители) – Саошянт, роден от девица и произхождащ от рода на Заратустра, и с разбирането за установяване на вечно царство на справедливостта – настъпването на такова царство означава **третата ера – ерата на разделението**. В тази ера светът е блажена множественост, възстановените в чистотата си творения имат разделно съществуване, дори божествата не се „поглъщат“ от върховно божество. Всички блажени са единни в мислите си, в словата си и в делата си. Така етическата триада – присъщите в началото на Амеша-Спентите добра мисъл, добро слово и добро дело – се осъществява в живота на блаженото множество хора в царството на Ахура Мазда.

Из „Символ на вярата“ (Ясна, 12)

Фраваране (Признавам, избирам, обявявам):

1. Проклинам девите. Признавам себе си за поклонник на Мазда, зороастриец, враг на девите, последовател на Ахура. Покланям се на Амеша-Спентите, моля се на Амеша-Спентите. На добрия, изпълнен с благо Ахура Мазда приписвам всичко добро, и всичко най-добро – нему, носителя на Арта, сияйния, преизпълнения с благодат; негово творение са и добитъкът, и Арта, и светлината, с чиито лъчи е изпълнена обителта на блажените.
2. Избирам за себе си святата, добра Арамаити; нека тя бъде моя. Отричам се от похищаването и заграбването на добитък, от причиняването на вреда и от разоряването на маздаяснийските селения.
3. Осигурявам свободно движение и свободен живот на онези стопани, които отпледжат добитъка на тази земя. С поклон пред Арта и с приношения давам обет: от днес няма заради своето тяло и живот да причинявам вреда и разорение на маздаяснийските селения.
4. Отричам се от общуването с мерзките, вредоносни, не-артовски, злокознени деви, най-лъжливите, най-зловонните, най-вредните за всички същества, отричам се от девите и от техните съдружници, от магьосниците и техните съдружници, от онези, които извършват насилие над живите същества. Отричам се в думите си, в мислите си, в знаменията. Отричам се от всичко демонично, от лъжата, от демона на лъжата. (...)
7. В съответствие с избора (между двата свята), който направиха водите, растението, добитъкът благодетел, който направи Ахура Мазда, богато създаде добитъка и праведния човек; който направиха Заратустра, Кави Виштаспа... следвайки този избор, аз съм маздаясниец.
8. Изповядвам себе си като поклонник на Мазда, зороастриец с истинска клетва и изповедание. С клетва се задължавам да мисля с добра мисъл, с клетва се задължавам да говоря добро слово, с клетва се задължавам да върша добро деяние. (...)

Зороастрийски храм на огъня

Култ

Смисълът на зороастрийския култ е човек да бъде съзнателен сътрудник на Ахура Мазда и неговата свита в борбата със злото. Изключително силно развит е култът към плодородието, към всичко плодоносно, към създаването и продължаването на живот. Обработването на земите, отглеждането на добитък имат характера на религиозен дълг. „Който сее жито, сее праведност“ – е казано в „Авеста“. А според Хегел самата земя е за зороастрийците субект и гений.

Зороастрийските богослужения се извършват от жреци атарвани. Атарван може да стане всеки, преминал през специална подготовка, независимо от произхода си. Но богослужебните действия са недостъпни за непосветените в жречеството. Извършват се специални обреди по посвещаване на приемащите вярата: неопитът произнася Символа на вярата и препасва върху бяла дреха пояс с тройно праметнат плетен шнур с ресни (този шнур – кусти – е установен от Заратустра като отличителен белег на принадлежащите към зороастрийската община, слага се винаги при молитва и се счита за символизиращ триадата добра мисъл – добро слово – добро дело). Всекидневното богослужение включва молитви и жертвоприносителни дарявания, извършвани след ритуално очистване. Специално място в зороастрийското богослужение заемат ритуалите, свързани с приготвянето на свещената хаома, при все че Заратустра ограничава употребата ѝ поради нейното халюциногенно действие.

Централно място в храмовете е отредено на помещенията, в които вечно гори свещеният огън, самият култ към огъня е сърцевина на култовите действия. Огънят се пази от всяко докосване с нечисто, дори човешко дихание би го осквернило – ето защо атарваните слагат превръзки през устата си. На специално ритуално очистване се подлагат дървата, с които се поддържа огънят.

От времето на Заратустра религиозната община задължително празнува седем празника. Те са посветени на Ахура Мазда и на шестте Амеша Спенти и техните творения. Централен сред тях е празникът Нова година (на персийски Ноуруз – Нов ден). Празнуван в деня на пролетното равноденствие (22 март), той отбелязва началото на религиозната година и се посвещава на Ахура Мазда и на човека като негово творение; оказва се почит на душите (фраварти). С особена тържественост се отбелязва празника на огъня. Тържествено продължителна служба, т. нар. служба на „Всички глави“ (Виспе-Ратаво) се извършва по време на седемте установени религиозни празници.

Религиозните норми предписват да се сключват бракове между свои, което води и до херметизиране на религиозната община.

Горящият в зороастрийския дом огън (всеки огън се почита като свещен) бива изнасян навън в случай на смърт и преди да се върне обратно, също бива очистван според предписан ритуал. Най-тежкото зло е смъртта и досегът с мъртво е причина за нечистота. Изгарянето на тленни останки се смята за смъртен грях. И тъй като всички стихии начала се считат за свети, се опазват от нечистота и водата, и земята, и въздухът. Избягват се погребенията по време на дъжд, отвеждат се водите от места, където могат да влязат в съприкосновение с нещо нечисто. Погребенията се извършват в специални кули (дакхми) и достъп до тях имат само извършващите обряда, от които останалите по правило странят.

Интериор на храма

Разпространение

Днес изповядващите зороастризм са близо 200 хиляди, като най-многобройна е религиозната община в Индия, в района на днешен Бомбай (около 92 хил. души, наричани „парси“). В днешен Иран зороастрийците са около 17 хиляди. Зороастрийци има в Пакистан, във Великобритания, в САЩ и в Канада.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. *Опитайте се да откриете мястото на зороастризма в историята на религиите, като съпоставите теологичните възгледи на зороастрийците и представите им за „трите ери“ с подобни представи в други религии.*
2. *Какви са спецификите на зороастрийската сотериология?*
3. *Напишете философско есе на тема: „Етическото послание на зороастризма: добра мисъл – добро слово – добро дело“.*
4. *Какви са особеностите на зороастрийския култ?*
5. *Откривате ли сходства между религиозните възгледи на зороастрийците и християните и какви?*

ШИНТОИЗЪМ

Типологични особености

Шинтоизмът е японска религия, която се формира чрез интегриране на комплекс от традиционни вярвания и култови практики и определя специфичния облик на японската култура. Названието „шинто“ означава „пътят на божествата“: „то“ означава път и е японското съответствие на китайското „дао“, а „шин“ произхожда от китайското „шън“ (божество, благ дух покровител) и съответства на японската дума „ками“. Ками са божества покровители на селища, на родове, на определени местности, гори, езера и реки и т. н. Вярата в ками, определяща религиозната нагласа на обитателите на Японския архипелаг, става основа на формирания религиозен комплекс с общото название шинтоизъм. Реформиранията му са както в посока на вътрешно обединяване и на възстановяване на чистотата на традицията, така и в резултат на различни влияния, преди всичко на будизма и на конфуцианството.

Митологични представи

Според митологичните представи светът е възникнал от първоначален хаос: от него като от зародишево космическо яйце се появяват Небето и Земята, както и първите божества. Първи сред най-древната тройка богове е Аменоминакануши, „бог на началото“, на когото митологичното съзнание е приписвало вероятно творчески (демиургични) функции. След седем поколения богове, които „скриват телата си“ и не са достъпни за почитание, се появява божествената двойка Идзанаги и Идзанами (Мъжът и Жената, които призовават): те създават Япония с нейните острови, гори и планини, те създават многото божества покровители. От лявото око на Идзанаги, разказва митът, се родила Аматерасу – богинята на слънцето; той родил по чудесен начин и бога на луната Цукийоми, и бога на бурите и ветровете Сусаноо.

Символно изображение на Аматерасу с името ѝ в храма Исе

Шинтоизмът в исторически екскурсе

Вярванията в множество **ками** и почитането им възникват в средновековна Япония от III–IV в. При управлението на първия император (в епохата Ямато) се прави първа стъпка към консолидиране на единна религия и към VI в. множеството божества от митологичните представи са вече обединени в пантеон под върховенството на богинята на слънцето Аматерасу (Аматерасу Омиками, чието име означава „Тази, Която блести на небето“).

През VII в. в резултат на религиозна реформа бива интегрирана култовата страна на религията, императорът създава „служба на камите“, синхронизират се храмовата дейност и празниците. Камите се записват и им се посвещават светилища. Издига се главен храм на Аматерасу в Исе. Но в съзнанието на японците Аматерасу не подчинява на себе си другите ками и всички те запазват силата на действието си – всеки върху своята „зона“. Събират се древни митове и записите им се вграждат в две съчинения, които имат и историографско значение: „**Коджики**“ („Записки на древните деяния“) и „**Нихоншоки**“ („Японска хроника“ – съкратено „**Нихонги**“).

През първата половина на VI в. в Япония прониква будизмът и за известно време в епохата Нара, т. е. когато столица е град Нара (през VIII век), получава статута на държавна религия. Преплитат се будистки и шинтоистки компоненти на религията. Една от формите на ефективно обединяване на двете религии е „ръбушинто“: „двойният път на божествата“ (на будизма и шинто). Ками, буди и бодхисатви търсят своята „уместност“ в пантеона дотогава, докато, в резултат на дейността на религиозната общност Кегон за възстановяване на шинтоистката традиция и на специално декретирани от императорски съвет „по божествените и земните дела“, се установява почитането на камите в качеството им на покровители на будистките буди и бодхисатви.

Възраждане на шинтоистките традиции започва активно от XIII в., когато пред лицето на монголското нашествие японците се обръщат към покровителстващата императора Аматерасу. Появява се учението „Исе шинто“, проповядващо изключителността на култовото служение в храма на град Исе поради това, че там обитава Аматерасу. След продължителен период на конфуциански влияния и нови синкретизации с будизма шинтоистката традиция отново е възстановена от втората половина на XIX век, в епохата Мейджи, като се полагат усилия за „очистването“ ѝ от „външни“ елементи. Япония прави радикален опит да се утвърди в своята национална идентичност и шинтоизмът се оказва главен носител на тази идентичност и официална религия в страната.

Молитви към ками пред домашния олтар

Основни форми на шинтоизма

С официално регламентиране от Националната агенция по култура на Япония шинтоизмът се утвърждава в четири основни форми.

1. Императорски шинтоизъм (кошицу шинто)

Той се изразява в императорския култ към Аматерасу. Култовите действия са отначало публични, но постепенно придобиват характера на частно религиозно дело на императора. За особения статут на императора в шинтоизма съществена роля има ранната представа, според която той е обиталище на божествен дух. Според японците Аматерасу е тази, която е изпратила своя божествен син (внук) Ниниги, за да управлява и да освещава – така се полага начало на освещаването на императорското управление. Немалко влияние има и китайската митологична представа за „небесен управник“. Така се появява „тенно“, култът към получилия „божествен мандат“ император. Преди интронизирането си императорът се оттегля временно в специално отредено място, за да се всели в него божественият дух (духът на богинята Аматерасу). Така той вече има „правото“ да извършва служение на вселилото се в него божество, което чрез императора покровителства цялата страна. По време на Втората световна война император Хирохито предприема специални действия за прекратяване на императорския култ.

2. Храмов шинтоизъм (джиндџа шинто)

Според японците камите са безброй. Върховенството, разбира се, принадлежи на даряващата живот богиня на слънцето Аматерасу Омиками. В пантеона се открояват седемте бога на щастието (шичи-фукуджин): Бентен, закрилница на любовта, на майчин-

Молитвени записки към ками

то пратеници на божествата различни животни, например лисицата е пратеник на Инари, бялата змия – на Бентен, белият плъх – на Дайкоку.

В цялата страна почитанието на камите е синхронизирано. В тяхна чест се издигат храмове и храмовите общности са интегрирани. Шинтоистките храмове са предимно извън населените места, сред природата – в райони, които са свещени поради присъствието на ками. Ако храмът е в населено място, около него се възсъздава природен ландшафт във вид на малки хълмове, храсти, езерца. Храмове са непретeciозни по външния си вид, по правило дървени. Използването понякога на материал, различен от дървото, за градеж на храмове е под влиянието на конфуцианството и будизма. Установява се практика шинтоистките храмове да бъдат престолявани на всеки 20 години. Сведената до максимална простота архитектура на храма се съчетава с традиционното изискване присъствието на ками да се обозначава чрез неиконични символи и култови предмети. Пример в това отношение представляват Великият храм Исе и Великият храм Идзумо. Три са символите на богиня Аматарасу – огледало, меч и нефрит – и на олтара в храмовете обикновено присъства поне един от тях. Оградени са външните светилища, които се обитават от самите ками. Влиянието на будизма и на китайските религии в храмовете води до появата и на декорации и изображения на почитаните същества. Изобразяват се и животните, приемани като пратеници на божествата. Често за поклонението на ками се обособяват просто култови места, означени със статуи, с окачени върху конструкция молитвени записки. Според приблизителни сведения в страната има около 100 хиляди култови сгради и култови места.

Обликът на храмовото служение се определя от основните религиозни нагласи, преди всичко от стремежа за възстановяване на първоначалната чистота на човека и посвещаването му на ками. Ето защо ритуалите на очистване са съществен компонент на религиозния култ. Очистването е външно и вътрешно (телесно и духовно). Външното се състои в ритуални умивания, във всеки храм има течаща вода, с която се измиват ръцете и устата. Има табута, свързани със смъртта и кръвта (напр. ако има скорошен смъртен случай в семейството, човек се въздържа от участие в храмовите ритуални действия).

Духовното очищение се извършва от свещенослужител, който призовава милостта на ками, за да бъдат снети от човека греховете му. Основно ритуално действие с такова предназначение е веенето със свещена пръчка над хората. След това на ками се принасят пожертвователни дарове – клон от свещеното дърво сакаки, сварен ориз,

ството, на красотата и музиката; Дайкоку, умножаващ богатството; Хотей, покровител на изкуствата и на гейшите, на занаятчиите и търговците; Бишамон, който пази богатствата; Ебису, закрилящ търговците и рибарите; Фукурокоджу, който охранява богатството и дълголетие; Джуроджин, даряващ дълголетие. Със значителна популярност се открояват култовете към Инари – божеството, което „ражда ориза“ и покровителства земеделците; към Тенджин, бог на науката, поезията и калиграфията (вероятно става дума за обожествен калиграф от IX в.); към бога на войната Хачиман; към обитаващия планините Кумано и др. Шинтоистите почитат ка-

саке (японско вино). Богослужението включва четене на химни, посветени на ками (норито). Отправят се молби със събрани в молитвена поза ръце. Богомолецът изразява желанието си да служи на божеството, за да възвърне своето първично състояние на чистота.

В храмовете шинтоистите се стичат преди всичко във връзка с радостни събития в своя живот. Шинтоистът очаква ками да му даде щастие, благополучие и дълголетие в земния му живот. Шинтоистки свещенослужители въвеждат в храмовите общности новородените; те освещават и брачните церемонии, на които младоженците скрепят съюза си с ритуално трикратно отпиване на саке от една чаша. Смъртта е за японца неразбираема и трагична и няма специални религиозни обреди, свързани с нея. За печалните ритуали японците се обръщат към будистки и китайски свещенослужители.

3. Популярен (фолклорен) шинтоизъм (минкан шинто)

Той се характеризира с по-голяма близост до обредността на традиционни народни сезонни и земеделски култове. Сред религиозните празници най-голяма популярност имат **мацури**, на които се отправя благодарност към ками и се освещава всичко, което прави живота на хората щастлив.

Централен празник е Нова година (Шогацу), настъпваща на 1 януари – празникът продължава една седмица, преди него всеки дом се изчиства и хората се подготвят за ново начало под благотворните сили на ками. Малката Нова година (15 януари) се посреща със запалени огънове, с които отново се призовават оживотворяващите сили на ками. Първият ден на пролетта (4 февруари) се отбелязва в семейството, като в навечерието на празника от прозореца се хвърлят печени соеви зърна и с викове се прогонват демоничните духове (они) и се призовава милостта на ками. Мацури на куклите (3 март) е празник на момичетата – те нареждат кукли, които да отнесат греховете на хората. Популярни са още празникът на цветята, свързан с почитанието на ками на оризищата (Таноками), празникът на ками на водите (Суиджин), на който се отправят молитви за предпазване от бури, и др. Мацури имат фестивален характер, на тях хората се обличат в традиционни дрехи, мъжете носят на раменете си носилки със символа на божеството (шинко), а жените приготвят ориз и саке.

Минкан шинто обхваща и индивидуалното, и семейното почитание на ками. В традиционния японски дом има олтар (каמידана) с миниатюрен модел на шинтоистки храм и символи на ками. Пред този олтар се произнасят молитви, на него се принасят дарове (сварен ориз, плодове и др.).

Според представите на шинтоистите човек има безсмъртна душа (тама). Ето защо той се стреми да я очисти от всичко греховно, за да може да я подготви за живот в блажения свят на ками. В противен случай тя бива оброчана да попадне в демоничен подземен свят. В своя живот човекът е закрилян и от лични духове (ми).

Във фолклорния шинтоизъм се срещат и анимистични вярвания, и заклинателни практики за умилюване на неблагоприятни духове. Тук срещаме и заимствания от конфуцианството култ към предците, гадателски практики от типа на геомантиката и др.

4. Сектантски шинтоизъм (къоха шинто)

През периода от втората половина на XIX в. до началото на XX в. в условията на провъзгласяване на шинтоизма за официална религия 13 религиозни групи биват обявени за секти – те имат шинтоистки облик, но са самостоятелни и независими от държавно регламентирания шинтоизъм. Една от най-популярните сектантски групи е **тенрикьо** („учение за закона на небето“), създадена през 1908 г. от Накаяма Мики, която има мистични наклонности и шамански способности. Привържениците на тенрикьо са около 2500 души, а храмовете им са 15 000. Претенциите на сектата са да бъде светов-

на религия (активна е мисионерската ѝ дейност), а според възгледи на нейните членове светът е „тяло божие“ и божиято присъствие може да бъде открито в kami, в слънцето и луната, в предците. Широко разпространение имат и сектите Конкокоьо и Куродзумикьо, които също имат множество храмове, а служението в тях се извършва от специално посветени духовници (жреци).

По-различен статут имат в Япония **новите религиозни движения**, които възникват през XX в. Силно повлияна от будизма е дейността на групата **Сока гаккай**. Създадена като група за творческо образование, която си поставя за цел педагогическа реформа, Сока гаккай се превръща в религиозно движение. Стремещт на привържениците му е да се създадат нови ценности, като чрез самодисциплина и просвещение всички хора да бъдат подготвени за социално активен и щастлив живот. Той следва да протича под управлението на тази общност и хората да бъдат привлечени към проповядвана от нея „единна религия“. Към движението са приобщени около 6 млн. души, то има свой университет и влияние в правителството. С по-ограничено влияние е дейността на движението „**Р. Л. къодан**“ (движение за съвършена свобода – perfect liberty), също повлияно от будизма. В средите на това движение се разработват рецепти за „правилен живот“, просветлен в света от единното сияние на Буда и Аматерасу – всички възгледи и практики са подчинени на разбирането, че „животът е изкуство“. Някои от множеството нови религиозни движения приемат определени възгледи и от християнството.

Етическите аспекти на шинтоизма нямат специално нормиране. Воден от своя основен стремеж – към щастие, към добруване на всички, човек насочва религиозните си усилия и към чистота и поддържане на хармония в човешките отношения.

Шинтоизмът оказва особено влияние върху японското **изкуство**. Театърът **но** възниква през XV в. именно като изпълнение на шинтоистки сказания и легенди. В шинтоистката традиция се развива изкуството да се пресъздават природните, по-специално растителните форми в миниатюрен вид – **бонзай**. От шинтоизма е повлияна ритуалната борба **сумо**. По-силно е будисткото влияние върху изкуството да се подреждат цветя, известно като **икебана**: цветята трябва да се разположат така, че да са в хармония три елемента, символизиращи небето, земята и човека.

Разпространение

Днес шинтоизмът е обявен за религия с формален статут, еднакъв с този на другите вероизповедания в страната. Този формален акт не променят особено причастността на японците към шинтоизма. Статистиката сочи около 100 милиона привърженици на религията, живеещи предимно в Япония.

ВЪПРОСИ И ЗАДАЧИ

1. Очертайте облика на шинтоизма, като открийте специфичните религиозни представи и свързаните с почитанието на kami култови действия.
2. Кои са особеностите, които отличават всяка от четирите основни форми на шинтоизма.
3. Направете съпоставка между представите на шинтоиста за божествата и за човека, за света и за природата и съответните представи на индуиста, на даоиста, на конфуцианеца и др.
4. По какви критерии можем да определим една религия като народна? А по какви критерии – за национална?